

NACKABOKEN 2005

NACKABOKEN 2005

41
ÅRSBOK FÖR NACKA KOMMUN
FYRTIOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

Utgiven av Kulturnämnden i Nacka

Redaktör
Catharina Wikström

Konsult
Arne Jenwald

Layout
Gabor & Co

Tryck
Alfaprint

ISSN 0281-6385
ISBN 91-975379-2-6

Mångfaldigande helt eller delvis av i denna bok ingående text och bild får ske endast efter medgivande av redaktionen för Nackaboken. Härvid skall källan anges.

Omslagsbilden visar Järla Sjö.
Foto Karl Gabor, 2005.

INNEHÅLL

Skurubron – en nittioårig skönhet	7
<i>Carl-Oscar Östling</i>	
Fisksätra före höghusen	19
<i>Martin Rundkvist</i>	
Järla – lantgård, industriområde och stadsdel	33
<i>Birgitta Roeck Hansen</i>	
Sjuttonhundredtalsdiplomati på Stora Nyckelviken	49
<i>Torsten Westlund</i>	
Olle Nymans ateljé – en av Nackas oaser	57
<i>Ulrika Hallin</i>	
Min högt värderade patronessa! Några brev åren 1863 – 1896 till Boo kapells patronus	71
<i>Henrik Ribbing</i>	
Kungshamnsvraket – lokalhistoria på djupet	81
<i>Jonas Kistner och Per Lejoneke</i>	
Nackabokens författare	91
Artiklar i tidigare årgångar	93
Sakregister	97
Personregister	99

Författarna är själva ansvariga för artiklarnas innehåll.

SKURUBRON – EN NITTIOÅRIG SKÖNHET

Carl-Oscar Östling

En fjärdedel av Nackas och huvudparten av Värmdös invånare är beroende av Skurubron för att komma till sina arbeten eller andra förrättningar. Många upplever bron som ett nödvändigt ont, särskilt de laglydiga bilförare på Värmdöleden, som tvingas slå av på farten och de bilister som kommer från den gamla Värmdövägen och stoppas av långa köer vid uppfarterna till bron.

Kanske rädda att bli påkörda av någon motorvägsbilist på samma ställe.

Den som betraktar Skurubron från stränderna eller från vattnet kanske upplever bron som ett smycke med ålderns charm. Brons mjuka, sirliga och harmoniska bågkonstruktion har i nittio år förmått väcka beundran hos dem som kommer i kontakt med skönheten. Den är onekligen ett smycke för en av skärgårdens vackraste och mest trafikerade vattenleder. Men – för att vara riktigt sanningsenlig – bron var nog ännu skönare de första fyrtio åren innan den dubblerades. Parallellbron var uppenbarligen nödvändig, men den gjorde hela skapelsen lite klumpigare

Hur ska det bli när den tredje bron kommer på plats, den som planeras för den ständigt ökande motorvägstrafiken?

Skurubrons föregångare

När flottbron över Skurusundet kom till 1832 fylldes behovet av en sedan länge önskad fast landsvägsförbindelse för den stora och allt folkrikare Värmdön, dit även en stor del av det nuvarande Nacka hörde. Båttrafiken hade visserligen kommit igång framemot mitten av 1800-talet, och den var naturligtvis välkommen, framförallt av de grosshandlare och ämbetsmän som tillbringade somrarna vid Boos eller Värmdös stränder, och som med en behaglig båtresa tillsammans med affärsvänner eller gelikar kunde komma till sina kontor i staden varje morgon och hem till hustru och barn i sommarvillan samma eftermiddag. Men när vattnet var isbelagt var det praktiskt ta-

Färjetrafik över Skurusundet fanns redan i slutet av 1600-talet. Bilden visar den reservfärja som fanns vid flottbron och som användes, då bron av en eller annan anledning inte fungerade.

Foto efter vykort i Nacka lokalhistoriska arkiv.

get omöjligt för den som hade ett inrutat arbetschema att lita på båtförbindelserna.

Bron flöt på vattnet och var så låg, att tunga foror tyngde ned den under vattenytan, och när det blåste hårt, slog vågorna över bron. Landsvägs-
trafiken försenades genom en ganska tidsödande procedur, speciellt vintertid, när passagen för båtar – ”slussen” kallades den – skulle öppnas av brovakten. Han skulle också ta upp avgifterna för alla passerande och göra åtskillnad på folk från Värmdö och dem från andra sidan, det var värmdöborna som hade fått dra det tyngsta ekonomiska lasset vid brons tillkomst. En skolelev som varit med sin klass i Boo hembygdsgård och sett den gamla anslagstavlan med priserna skrev i en uppsats: ”Det

kostade tre öre att gå över bron, för oss som bodde i Boo. Dom andra fick betala sex öre, för vi tyckte inte, att dom hade något här att göra!”

Backarna på ömse sidor av bron var besvärliga, 28 meters höjd på Nackasidan och 39 på Värmdösidan enligt myndigheternas beskrivning. Till detta kom, att det började talas om ett nytt transportmedel – automobilen.

Den tekniska utvecklingen gjorde, att myndigheterna blev tvungna att ta brofrågan på allvar. Järnvägar hade knutit samman bygderna i landet, och spårvagnar som trafikerade Stockholms gator nådde till och med ut till förortererna. På närliggande håll hade Saltsjöbanan tillkommit 1893. Saltsjö-Duvnäs och Storängens stationer kunde

Den första flottbron över Skurusundet tillkom 1832. En ny bro byggdes 1875. Bilden från förra sekelskiftet är tagen från Skurusidan. Längst till höger ligger brostugan och Lars Johan Anderssons lilla handelsbod, och till vänster, den s.k. Montelius villa. Värmdövägen försvinner bland villorna i backen.

Foto efter vykort i Nacka lokalhistoriska arkiv.

Timmermanslaget
på isen framför den
gigantiska "solfjädern"
från vilken mittvalvet
byggdes.

Foto H.W. Skarin, 1915.
Nacka lokalthistoriska
arkiv.

relativt lätt nås av den som inte avskräcktes av några kilometers promenad.

Värmdö vägstyrelse med sin ordförande Wilhelm Odelberg på Gustavsbergs fabriker hade en svår nöt att knäcka. Det dök samtidigt upp ett nytt problem. En docent Cassel förde fram tanken på järnväg till Värmdö. Han lyckades bland annat få Boo kommun att satsa 50 000 kronor i projektet. En järnväg, eller spårväg som den kallades i hand-

lingarna, fordrade givetvis en högbro över sundet. Nu blev inte Cassels projekt så långvarigt, 1909 var äventyret slut, men tanken hade väckts och i fortsättningen kalkylerade man med en spårväg.

Förslag om en högbro

Värmdö skeppslags väghållningsdistrikt hade hos Konungens Befallningshavande (länsstyrelsen) anhållit om en "...kostnadsfri undersökning rörande - - -

en ifrågasatt brobyggnad öfver Skurusund med dertill ledande tillfartsvägar...” Distriktschefen, major Fredrik Enblom, inkom i augusti 1910 med ett förslag som i klartext presenterade de skäl till undersökning som fått myndigheterna att ta broproblemet på allvar. Det var främst den dåliga bärkraften hos flottbron, det dyrbara underhållet och de branta tillfarterna. Länsstyrelsens resolution byggde på ett förslag som distriktschefen Enblom gjort.

I hans förslag var brobanans bredd föreslagen till 5 meter ”...hvarjämte föreslagits två gångbanor, åt hvilka gifvits en bredd af minst 1.25 meter för hvardera. Enligt vad Enblom meddelat - - skulle en bredd å

körbanan af 5 meter bereda plats för två spårvagnar att mötas...” Enbloms förslag gällde alltså en kombinerad landsvägs- och järnvägsbro av järn. Idén om en järnväg levde kvar! Vägghållningsdistriktet tackade ja till en sådan bro och anförde bl.a: ”Den föreslagna bron af järn på segelfri höjd syns komma att uppfylla de behof af vägförbindelse emellan Värmdön och fastlandet, som för en afsevärd framtid skulle komma att förefinnas.” Hur lång denna avsevärda framtid skulle bli utvisar den fortsatta historien!

Och kostnaden? Ja, till Enbloms skiss var fogad en grov kostnadsberäkning som slutade på 300 000 kronor. Svartlösa härad och Värmdö

Bilden visar ett av problemen med flottbron: isbildningen. Brovakten hade ofta stora bekymmer med isen! På ett dramatiskt sätt framkommer här den stora fördelen med högbron.

Foto ASW
Odelberg, 1914.
Värmdö Skeppslags
Fornminnesförenings
arkiv.

skeppslag skulle dela på kostnaderna, sedan staten hade bidragit med 2/3 av den totala kostnaden. Eftersom Värmdö skulle ha den största nyttan av bron ansågs det skäligt, att Värmdö svarade för tillfartsvägarna på den östra sidan samt själva brospannet över sundet, 180 000 kronor. Från privat håll hade utlovats 60 000 kronor.

Nytt förslag

Under tiden förhandlingar pågick hände det en hel del inom brobyggnadstekniken. Civilingenjör Axel Björkman i AB Arcus presenterade i augusti 1913 ett förslag om en bro i armerad betong. Det var ett nytt material som hade kommit till användning i ett par jämförbara brobyggen på kontinenten och bedömts vara lämpligt också för en bro över Skurusundet, ”*en naturskön plats som ej får vandaliseras*” som pressen uttryckte den estetiska aspekten på förslaget.

En betongbro ansågs vara bättre anpassad till den växande trafiken och de tyngre fordonen och skulle dessutom innebära lägre underhållskostnader. Trots att Arcus förslag blev dyrare beslöt vägstyrelsen att anta förslaget och skrev kontrakt med AB Arcus. Den 7 april det ödesdigra året 1914 satte arbetet igång och, som Barbro Flodin skriver i ”Skurubroarna – en etnologisk studie”, ”... *en ny epok i både brons historia och svensk brobyggnadsteknik inleddes.*”

Vissa arbeten hade börjat hösten 1913, röjning och utstakning bl.a., men efter kontraktskrivningen blev det full fart på bygget. Förarbetena innan gjutningen kunde starta var enorma. Någon annan metod än att bygga ställningar var inte att tänka på. En gigantisk ”solfjäder” som sträckte sig 30 meter upp i luften byggdes mitt i sundet. Under

hela byggtiden måste sjöfarten fungera normalt. I botten av sundet muddrades dy och lera bort och ersattes av en grusbädd, i vilken inte mindre än 256 träpålar slogs ned. En tio meter hög timmerkista placerades på dessa och på kistan 90 domkrafter som skulle komma till användning, när mittställningen senare skulle rivs.

Under den kalla vintern 1914–15 fortsatte träarbetena och i april, ett år efter arbetets början, kunde gjutningen av mittvalvet påbörjas. Sidovalven hade gjorts tidigare och i juli 1915 var alla gjutningar färdiga. Cirka 100 000 kubikfot betongmassa hade använts. Ställningen till mittvalvet sänktes genom att de omnämnda domkrafterna skruvades ned. Skulle bron hålla för påfrestningen? Det gjorde den. Bron provbelastades med en 7 tons motorvält och 280 kubikmeter grus – mittvalvet sjönk 4 millimeter!

En omständighet att skriva på plussidan var, att allt material för bron var inhemskt. En järnbro skulle ha krävt åtskilligt importerat gods, men nu fanns allt på nära håll: cement från Gotland, grus och singel från Ekerö samt armeringsjärn från Hallstahammar. Ställningsvirket var förstås svenskt. Virket såldes efter rivningen. Mycket ställningsvirke från Skurubron lär finnas i de hus som byggdes i trakten vid den tiden.

Som mest var 120 man sysselsatta med det första brobygget, men arbetsstyrkan varierade. Bland annat inverkade krigsutbrottet den 1 augusti 1914 och den därav föranledda mobiliseringen, så att antalet sjönk till 70. Arbetarna kom såväl från trakten som från övriga Sverige. De som kom från annat håll än Skurutrakten fick ett traktamente om 50 öre per dag som bostadsbidrag. Timmermän och grovarbetare var de största yrkesgrupperna, i

varje fall i arbetets tidigare skede då ställningarna byggdes. Förutom arbetsledare fanns diversearbetare, bergsprängare, armerare, transportpersonal, pråmskeppare, kranförare och dykare.

Alla transporter skedde sjöledes. Vintern 1914 - 15 var sträng och isen försenade transporterna av bl. a. grus och singel med flera veckor. Från landningsbryggorna gick decauvillebanor uppför branterna till arbetsplatserna. Vattnet till betongblandarna togs från Björknäs kvarndamm (Ankdammen) strax in till Stora Björknäs gård som då ännu fanns kvar.

Invigningen

Hösten 1915 var arbetena avslutade, bron var provbelastad och bygget avsynat av fackmän och

pressfolk. Invigningen skulle ske under pomp och ståt. Det var en så stor händelse att kungen blev inblandad. Visserligen skulle han ut till Värmdö och jaga och ta Skurubron i förbifarten, men i alla fall: ett besök i Nacka av majestätet var inte vardagsmat. Torsdagen den 21 oktober 1915 sökte sig många människor till Skurubron för att beundra nybygget och kanske få en skymt av majestätet. Gustav V kom med bil - det måste ha varit den första bilen över bron. Ett fotografi visar kungen med sällskap på Skuru brygga (som då låg söder om bron, i Skuruparken).

Axel Björkman, mustaschprydd och iförd hög hatt, förevisade bron för kungen, som var klädd i stövlar, grå överrock och tyrolerhatt med fjäder.

Den nya bron strax efter invigningen 1915.

Foto efter vykort i Nacka lokalhistoriska arkiv.

Även uppvaktningen var iförd jaktkostymering. Sällskapet praktiserade sig upp till brofästet, där kungen förklarade bron invigd innan han fortsatte den avbrutna färden ut till jaktmarkerna. Det här hände klockan kvart över åtta på morgonen! Skolbarn från Nacka och Boo paraderade med svenska flaggor i händerna och sjöng kungssången. ”*Jag begriper inte vad vi skulle där och göra*”, sa 90-åriga Svea Wahlström från Eriksvik i en intervju med tillbakablickar i minnenas album. ”*Vi barn i Sägertorpsskolan fick knalla iväg klockan 7 på morgonen och gå med våran sjuke och låghalte magister i spetsen den halva milen upp till Skurubron och stå där för att sjunga och hurra. Jag tror inte att kungen såg oss ens!*”

Så stod den där i all sin elegans, den första betongbron i Sverige, 284 meter lång, med 32 meters fri höjd under det 72 meter långa mittspannet. Innehållande 5 400 kubikmeter betongmassa. Den blev en turistattraktion. Otaliga är de vykort med bron som producerats. Sådana fanns också av flottbron som den såg ut i ett senare skede. När den byggdes fanns ju inga kameror som förevigade verkligheten!

Men smal blev bron, bara fem meters körbana och två gångbanor om vardera 1,25 meter. När bron byggdes var det kristid, bilismen var i sin linda och trafiken över den nybyggda bron minimal. Några år senare satte den emellertid fart. År 1920 kom de första bussarna. Blom & Larssons första försök med små, enkla bussar fick stark respons hos allmänheten. Snart ökade busslinjerna och antalet passagerare. Bussarna blev större.

Efter krigsslutet ökade inte bara busstrafiken utan fordonstätheten över huvud taget. Värmdövägen blev en av Sveriges mest trafikerade vägar. Skurubron blev en ”flaskhals” som orsakade

milslånga köer. Såväl bron som tillfartsvägarna var underdimensionerade. Det fanns inga cykelbanor. Som cyklist kände man sig hotad till livet med en buss bakom sig, vilken inte kunde köra om. Och gångbanan var gångbana och ingenting annat. Det påstås att bussarna lite längre fram i tiden måste fälla in backspeglarna vid möte med en annan buss!

Inte underligt kanske att en och annan busspassagerare också reagerade. I en lokaltidning 1966 kunde man läsa denna dråpliga historia: ”*Fiskaren Ade Nilsson på Fjärdlång brukar berätta om en episod från den tid, då bron var smal. En gång skulle vi fara till Stockholm, Edith och jag. Vi förtöjde båten i Gustavsberg och tog bussen där. Bekvämt var det ju att komma till stan på det viset och fort gick det. Nåja, det var inte första gången. Men gumman min var alltid lika skräckslagen, när bussen for över Skurubron. Hon vänta väl liksom att få tröst, när hon sa till chauffören: Usch, vad det är otäckt att fara över den där höga bron! Och vet ni vad han svara, den lutfisken? Jo, han sa: Gör som jag! Blunda!*”

Ny bro fordrades

Det skulle inte gå att bredda bron, den skulle inte hålla för ytterligare belastning. I sjutton år höll myndigheterna på att fundera på hur man skulle komma till rätta med Skurubron. Vägväsendet hade under tiden förstatligats och omvandlats till det som nu heter Statens vägverk, och som då övertog undersökningarna. Det bedömdes möjligt att bibehålla den gamla bron, om vissa delar byttes ut och körbanan utökades med ytterligare en. Dessutom skulle en helt ny bro byggas parallellt med den första och omedelbart norr om den. På så vis skulle sammanlagt fyra körbanor erhållas.

Nya Asfalt AB hade lämnat lägsta anbudet och erhöll uppdraget. För 3 638 000 kronor skulle en ny bro kunna byggas. Kostnaden för ombyggnad av den befintliga bron ingick inte i entreprenadsumman utan skulle utföras till självkostnadspris. Arbetet med att ta bort ”flaskhalsen” kunde börja!

Parallellbron skulle bli en kopia av den gamla bron. Av estetiska skäl minskades dock antalet pelarrader till hälften, annars skulle den nya bron göra ett rött intryck. Det massiva broräcket revs och därmed också den relieftavla mitt på hjässan som utvisade gränsen mellan Uppland och Södermanland. Boo hembygdsförening har senare ansökt om att få sätta upp den på nytt, men fått avslag av vägverket. När det massiva räcket revs, förtogs också nöjet hos en del våghalsar att balansera på räcket över bron. Det finns de som gjort det!

Vid det här brobygget byggdes ingen ”solfjäder” för gjutningen av valven. Ställningarna tillverkades i stället på en kaj hos AB Hammarbyverken. Tre parallella stålbågar med samma rundning som Skurubron svetsades samman till en båge med den nya bronns bredd. Två sådana ”figurer” fraktades på pontoner ut till Skuru och restes upp mot varandra och fogades samman. På bågarna sattes form och valven göts med början i september 1954.

Ett drygt år senare öppnades den nya bron för trafik. Ombyggnaden av den gamla bron började därefter. Rivningen av varannan pelarrad och av brobanan var ett komplicerat och grannliga arbete. Trafiken på vattnet pågick hela tiden och det gällde att inte tappa något! I augusti 1957 togs båda broarna i trafik. Tillkomsten av den nya bron uppmärksammades inte alls i samma utsträckning som pionjärverket 1915. Ingen kung förklarade broarna invigda.

Fyrtio ton stål hissas upp för att bli underlag för gjutningen av parallellbronns östra halva.

Foto Sallstedts bildbyrå, 1954. Nacka lokalhistoriska arkiv.

Det hade gått fyrtio år mellan brobyggena. Det kan vara frestande att göra jämförelser mellan de två byggena som i det stora hela gick ut på att skapa likformiga produkter. Tekniken hade utvecklats under de gångna åren, levnads- och arbetsvillkor, arbetstider, sociala förmåner, lönevillkor m.m. hade ändrats. År 1915 arbetade man 10 timmar om dagen (7 timmar lördagar), 1955 jobbades det 48 timmar per vecka. Fria lördagar hade ännu inte införts. En timmerman tjänade 57 öre i timmen 1915, men 3:44 kr 1955. Ackords- och övertidsersättning kunde dessutom ge ytterligare tillskott.

Man hade ingen semester 1915, alla var lediga tre veckor 1955. Arbetarna var uppenbarligen nyktare vid första brobygget, vid det senare inträffade en del olycksfall på grund av fylleri.

Broarna måste repareras

År 1981 var det färdigt igen! Bron ansågs vara i så dåligt skick, att den fordrade en genomgripande reparation. Balkarna som räckena var fästade vid smulades sönder av vägsalt, vilket innebar att räckena inte skulle hålla vid en kollision. Tre miljoner beräknades ombyggnaden kosta - i själva verket blev det nästan sex gånger så dyrt! Reparationerna

skulle vara färdiga på tre månader ansåg vägverket - i själva verket blev det ett och ett halvt års krångel med avstängda filer från april 1981 till sommaren 1982 - alltså nästan lika lång tid som det tog att bygga den första Skurubron! Kostnaden i kalla siffror uttryckt var sextio gånger högre än totalkostnaden för den första bron!

När detta skrivs har det gått 25 år sedan den senaste reparationen och bron håller fortfarande ihop. Ett fynd av sprängmedel under ena brofästet en gång orsakade stort bekymmer hos myndigheter och allmänhet, och alla på östra sidan om Skurusundet kunde dra en lättnadens suck. Hur

1915 års mjuka och
sirliga bro ...

skulle det ha blivit utan broförbindelse? Färja igen? Hur blir det förresten, när den tredje bron är på plats? Vad händer med Skuruparken? Med de vackra villorna vid östra brofästet?

Det visslade om öronen...

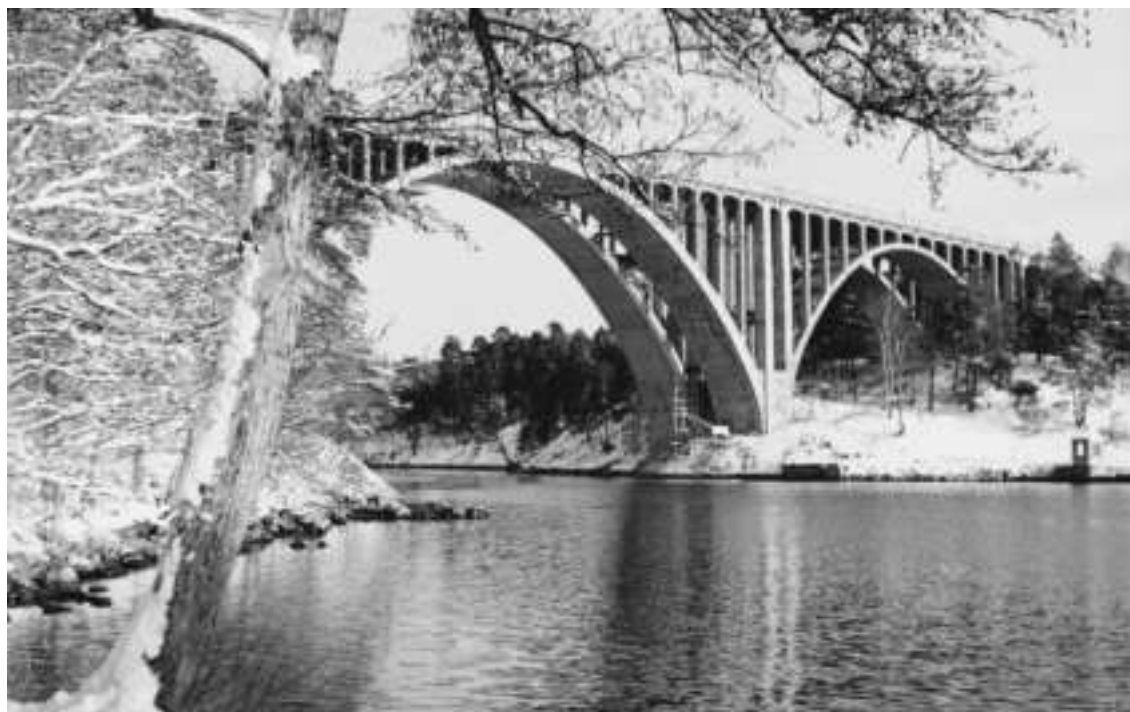
Det tycks alltid finnas våghalsar som sätter livet på spel med livsfarliga bedrifter. Det fanns inget "bungy jump" 1930, när åtminstone två 35-merershopp från Skurubron gjordes:

Mjölktuköraren Eric Söderberg blev fränkörd av sina kompisar som han skulle ut och bada med. Du kan bada

själ, tänkte Eric, tog en taxi och åkte ut till Skurubron. Han berättade för chauffören om sin tokiga idé. Chauffören gjorde det enda riktiga i det läget, han avrådde Eric och han krävde förskottsbetalning. Eric var envis, bytte om till baddräkt, hoppade upp på räcket, kollade att inga båtar fanns under bron och gjorde ett rejält svanhopp. Klättrade uppför branten och fortsatte i taxin in till stan. – Det visslade om öronen, sa han, och jag fick ett blåmärke på vänstra vaden och blåa nävar men allt gick bra för övrigt. Jag har alltid haft vansinniga idéer i mitt liv!"

★

Några dagar senare hände ungefär samma sak. En ons-

... och de dubbla broarna efter tillbyggnaden 1955.

Foto Carl-Oscar Östling 1954 respektive 1955. Boo hembygdsförening.

dagskväll kom tre grabbar cyklande över bron. En av dem klättrade upp på räcket och plumsade ner i vattnet. Han kom upp svårt haltande men tog sin cykel och fortsatte in mot stan.

★

Redan 1919 hade en engelsk flygkapten flugit under Skurubron med sitt lilla flygplan, ett äventyr som kanske ingen gör om idag med ett modernt plan!

Så står den där, den nittioåriga skönheten. När Nacka kulturnämnd 1971 fick in bidrag till tävlingen om nytt förslag till kommunvapen var det flera skolungdomar som lämnat in förslag med Skurubron som en samlande symbol för det nya Nacka! Men ”kommungubbarna” valde att behålla kvarnhjulet!

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta källor och litteratur

Flodin, Barbro. *Skurubroarna – en etnologisk studie.* Nordiska museet 1980

Jansson, E. Alfred. *Boo sockens historia.* Boo 1946

Tidningsartiklar, diverse, i Boo hembygdsförenings arkiv

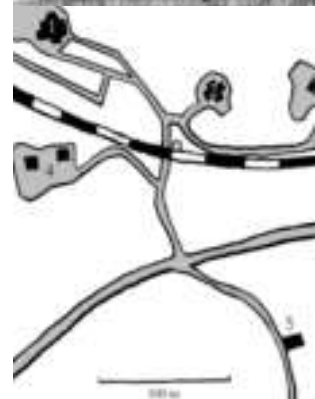
FISKSÄTRA FÖRE HÖGHUSEN

Martin Rundkvist

Idag är det inte lätt att se att Fisksätra har någon historia före höghusen. Man kan notera Villa Caprifol som uppenbarligen är lite äldre, och mellan husen ser man en del gamla träd som måste ha haft ett bra tag på sig att växa.

I änden på Fisksätra allé vid Braxenparken finns en spirallabyrint av stora stenar som ser urgammal ut, men det är en fejkad fornlämning som anlades samtidigt med bostadsområdet. Ändå går det att få fram en hel del om Fisksättras avlägsna förflutna ur arkiven, och i buskarna kring områdets utkanter finns fortfarande spår kvar. Fisksätra är nämligen ett gammalt skärgårdstorp.

Folk bodde här redan för flera hundra år sedan och livnärde sig på fiske och ett magert jordbruk.

När man hör alla områdets gatunamn med fiskar och fiskeredskap kan man kanske tro att Fisksätra är ett modernt namn som hittats på av någon stadsplanekommitté. Så är det t.ex. med Storängen, Lillängen och Saltsjöbaden som fick sina namn för bara drygt 100 år sedan. Men Fisksätra har haft samma namn i minst 1000 år och gatunamnen är anpassade därefter.

För att förstå platsens namn behöver man veta lite grand om hur en bondgård i södra Sverige var organiserad förr. Den hade fyra sorters mark: tomt, åker, äng och utmark. Mitt på gårdens ägor fanns tomten där husen stod. Intill den fanns åkrarna, där man odlade, och ängarna, där man samlade in vinterfoder åt djuren. Tomt, åker och äng bildade inägorna, och de var inhägnade så att djuren inte skulle komma åt dem. Utanför gårdesgården fanns utmarken där djuren vallades och betade under vår, sommar och höst.

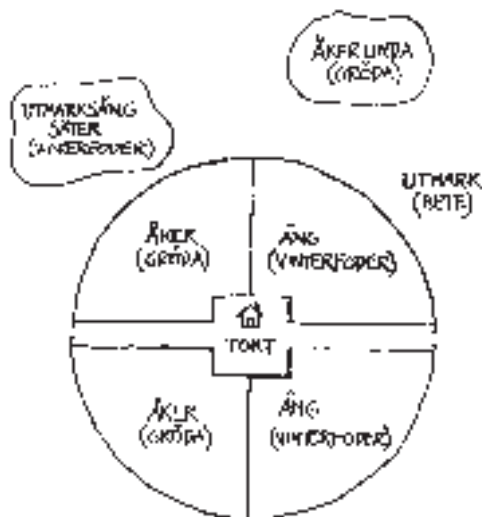
På sina ställen kunde det finnas jordplättar i utmarken som var tillräckligt bördiga för att användas som åker eller äng, men som var för små för att kunna försörja självständiga bondgårdar. De kunde kallas åkerlindor eller utmarksängar. Ett vikingatida ord för en sådan utmarksäng var *säter*. Där har vi Fisksättras ursprung: under vikingatiden för tusen år sedan fanns här av namnet att döma en utmarksäng där man slog hö och tog löv till vinterfoder åt djuren. Tydligt var fisket också bra här, så det fanns dubbla skäl att komma till "fisksättern".

Namnet är ovanligt. Det finns idag inget annat Fisksätra i Sverige. Dock finns två Fisksätter i gränstrakterna mellan Östergötland och Småland, ett nära Kisa och ett nära Gamleby. Det senare är ett torp intill den utdikade sjön Fiskaren.

Två syskon till Fisksätra som kan ha ett liknande ursprung är gårdarna Rensättra och Mensättra som låg söder om Sågsjön i trakten av Boo kyrka.

En idealiserad tvåsädsgård i Mälardalen. Inägorna består av två gårdar med åker och äng och mellan dessa en tomt. I utmarken vallar man djuren. Där kan också finnas mindre, isolerade åkrar och ängar som tillhör gården. Fisksätra var troligen från början en sådan utmarksäng.

Teckning av förf.

Vikingatidens Fisksätra

Var den vikingatida bondgården som använde utmarksängen vid Fisksätra låg är oklart, men det finns två huvudkandidater. Både Drevinge och Lännersta har namn och gravfält från vikingatiden. Drevinge var en större gård men Lännersta ligger närmare. Gränsen mellan Uppland och Södermanland gick i Lännerstasundet, men om detta var något som kunde hindra Lännerstabonden från att använda en säter söder om sundet är oklart. Höet, lövfodret och fisken fraktades hur som helst säkert med båt från Fisksätra till gården.

För 1000 år sedan låg strandlinjen vid Fisksätra fem meter högre än den gör idag. Med andra ord skulle dagens båtbygggar och badstranden på Holmen då ha legat under vattnet på fem meters djup. Att strandlinjen flyttar sig beror på inlandsisens tyngd under istiden. Isen var så tjock och tung att den pressade ner jordskorpan där den låg. När isen smälte bort började jordskorpan långsamt att räta ut sig, och det pågår fortfarande. Numera flyttar sig strandlinjen ungefär en halvmeter på hundra år i stockholmstrakten.

Under vikingatiden var alltså dagens strandsluttningar vid Fisksätra fortfarande havsbotten, men den plana marken där höghusen ligger var redan då torra land. Om det hade legat en gård på platsen under vikingatiden så hade den nog hetat något på -sta eller -by, inte Fisksätra. Men fastän namnet alltså tyder på att ingen bodde på platsen under vikingatiden begravde man i alla fall folk vid Fisksätra då.

År 1968 grävde arkeologen Kerstin Östmark ut två hedniska gravar vid Fisksätra. Det var räddningsgravningar inför byggandet av bostadsområdet. Den ena graven låg intill platsen där sporthal-

len sedan byggdes vid järnvägsstationen, den andra vid entrén till Braxengatans tvättstuga. Det verkar fortfarande finnas gravar kvar i stenskravlet uppåt höjden bakom sporthallen. De utgrävda gravarna täcktes av varsin fin rund stensättning, 8 och 5 meter i diameter. Under dem fanns resterna av likbål där man kremerat de döda. Gravarna innehöll små järnfragment, krukskärvor, brända ben och kol. De låg nära sin tids strandlinje, inom synhåll från farleden. Min gissning är att de som låg i gravarna bodde på Lännersta och att deras familjer begravde dem på fisksäterna för att markera sin äganderätt till marken. Gravarnas datering framgår dels av det hedniska gravskicket, som övergavs under 1000-talet i denna trakt, dels av den låga nivån över havet i förhållande till strandlinjeförskjutningen.

1500-talets Fisksätra

Om medeltidens Fisksätra, tiden från år 1100 till 1500, vet man idag nästan ingenting. Mälardalen delades upp i kyrksocknar och alla måste gå i kyrkan. Fisksätratrakten låg i Brännkyrka socken som hade sin kyrka nära nuvarande pendeltågsstationen i Älvsjö. Med tanke på avståndet var det nog dåligt med kyrksamheten här ute i skärgården.

Under medeltiden var det vanligt att gamla sätrar blev självständiga gårdar. Det hängde förmodligen samman med att man avskaffade träldomen: när en storbonde frigav sina trälarna kunde han låta dem starta eget på någon gammal åkerlinda eller utmarksäng. Eftersom jordlotterna egentligen var för små och magra för att försörja egna gårdar förblev trälarnas ättlingar beroende av modergården fast de formellt sett var fria människor. Det är alltså möjligt att den obebodda fisksäterna knoppades av

till den självständiga gården Fisksätra redan under medeltiden. När det hände vet man inte, men år 1562 bodde det i alla fall folk där. Det året omnämns Fisksätra för första gången i skrift, i en frälse- och rustjämslängd. Detta betyder inte att gården måste ha grundats först 1562. Medeltida gårdar i Sverige kunde bebos i flera hundra år innan deras namn fastnade på pränt i något papper som överlevt till idag. Tidens skriftliga källor är allt annat än heltäckande: jag tror det är historikern Michael Nordberg som har sagt att det medeltida skriftliga materialet som bevarats från hela Norden är ungefär lika omfångsrikt som det man kan räkna med för en enda fransk stad från samma tid.

1500-talets Fisksätra var ett ”frelse skerietorp”, d.v.s. ett skärgårdstorp vars brukare inte betalade skatt till kronan utan arrende till en adelsman. Denne adelsman var herren till Erstavik, Hans Kyle, som sedermera blev riddare, underamiral och ståthållare på Stockholms slott innan han avled år 1583. Hans Kyle bodde inte på Fisksätra. Torpet brukades av en landbo (d.v.s. en arrendator) som årligen skulle betala ränta bestående av en summa pengar, ett får, två höns, tio ägg, åtta timmerstockar, sex lass ved och sex dagsverken.

Vad fisksäturatorparen hette år 1562 vet vi inte. Men vi kan dra vissa slutsatser om livet på Fisksätra av hans skyldigheter till Hans Kyle. De visar nämligen både vad som fanns tillgängligt på gården och vad det var lönlöst att försöka kräva där. Får, höns och bra skog hade torparen. Men spannmål, smör eller bete för adelsmannens hästar kunde han tydligen inte åstadkomma, fast det var vanliga skattepersedlar på andra gårdar. Det tyder på att åkerarealen var liten och betet för magert

för stora djur som kor och hästar. Hur fisksäturatorparen skaffade de pengar som skulle ingå i räntan kan man undra, men förmodligen var fisket viktigt. De sex dagsverkerna fick han nog utträta vid slåttern på Erstavik, dit han fick gå på stigar genom skogen. Torparens fru och de stora barnen fick säkert ta hand om hushållet och småbarnen, valla fåren, mata hönsen, samla in äggen, sköta trädgårdslandet och hjälpa till med skogsbruk och fiske. Närmaste grannarna bodde på Lännersta, Drevinge, Skogsö och Neglinge, och ute i farleden var det livlig båttrafik. Alla skepp som kom söderifrån upp längs kusten till Stockholm tog vägen genom Lännerstasundet.

1700-talets Fisksätra

Eftersom Fisksätra ligger intill en farled är torpet inprickat på flera tidiga sjökort. År 1723 ritades den första detaljerade kartan över platsen, kort efter det att ryska skärgårdsflottan hade bränt ner skog och bebyggelse 1719. Låt oss titta närmare på denna karta och på hur dagens bebyggelse är placerad i förhållande till torpets ägor på den tiden.

Tomten låg i och på ömse sidor om nuvarande Fisksätra allé vid Harrgatan. Efter ryssbranden byggde man nytt boningshus vid Fisksätra, ungefär där änden på loftgångshuset Harrgatan 15 ligger nu. Boningshuset stod kvar i närmare 250 år tills det revs inför höghusbygget.

Torpets inägor var uppdelade i två gårdar vars åkrar besåddes vartannat år. Vägen förbi Fisksätra, alléns föregångare, verkar ha gått mellan gårderna och tudelat inägorna. På den tiden fanns torpets västra landsvägsgrind i norra utkanten av Braxenparken, den östra i backen mellan ”Ryssjan” (eller ”Arkitekta Skulpturum” som skulptören döpt

Fisksåtra 1723.
 Utsnitt ur geometrisk
 avmätning av
 Lars Kietzlingh
 (Lantmäteriet akt nr
 A67-6:1), rektifierad
 och renritad av
 Elisabeth Essen.
 Kvadraten anger
 gårdstomtens plats.
 De prickiga
 ytorna är åker. Ytorna
 med trestråiga
 tuvor och prickade
 gränslinjer är äng.
 De heldragna tjocka
 linjerna är
 gårdesgårdar.

*Dagens höghus inritade
 av förf. med hjälp av
 Kalle Paulsson/SKOM.*

Fisksätra gårds
huvudbyggnad från
1700-talet, sedd från
sydost. Den låg vid
Harrgatan 15
och är nu riven.

*Fotograf okänd.
Foto 1955 i Nacka
lokalhistoriska arkiv.*

utsmyckningen till) och gångbron till Båthöjden. Norra gårdets åkermark sträckte sig från nuvarande Harrgatan till norra änden av Braxenparken. Södra gårdets åkermark sträckte sig från nuvarande Sikkatan till Drakstigen. Norra gårdets ängsmark var mycket större än södra gårdets och sträckte sig från nuvarande järnvägen till Fisksätra allé och från Villa Caprifol till Karpigatan. Södra gårdets ängsmark sträckte sig från nuvarande Laxgatan till

södra änden av Braxenparken. Bergen inåt land från Fisksätra – inklusive Fiskarhöjden, Båthöjden och Fågelhöjden – låg utanför gårdesgården i utmarken. Här vallade man får, fällde skog och jagade småvilt.

Landskapet på 1723 års karta är idag nästan helt utplånat av bebyggelsen från 1970-talet. I stora delar av området kan man inte ens avgöra var den ursprungliga markytan låg. Några stora ekar, som

Fisksätra holme omkring 1905. Trädgårdsmästarfamiljen Lindström drev handelsträdgård på holmen (notera drivbänkarna). Husgrunderna från den dåvarande bebyggelsen är synliga än idag.

*Fotograf okänd.
Foto i Nacka lokalhistoriska arkiv.*

Villa Caprifol 1959,
sedd från nordost.
Den eldhärjade
oscarianska
sommarvillan
inköptes 1928
av fröken Siri
Svensson, som ägde
och drev Blanch's
Café i Stockholm.
Hon lät återuppföra
villan, som stod
färdig 1930.
Havsviken på bilden
är numera utfylld
och upptas av
idrottsplatsen.

*Foto Eric Ericsson.
Foto i Nacka
lokalhistoriska arkiv.*

Lännbo, även kallad "Schweizervillan", sedd från sydväst. Villan, som låg vid Fisksätra hållplats intill järnvägen, är nu rivet och ersatt med Fisksättravägen.

Fotograf okänd. Foto från 1968 i Nacka lokalhistoriska arkiv.

Fisksätra 1968. Vy från söder. I förgrunden den förhistoriska graven Raä 78, belägen på platsen för entrén till Braxengatans tvättstuga. Landströmska bostället, som syns i fonden, är rivet och ersatt med Braxengatans parkeringsplats.

Fotograf troligen Kerstin Östmark. Foto ATA.

Gamla Fisksätra
hållplats 1959, sedd
från söder med
avtagsvägen ner till
viken och
sommarvillorna.

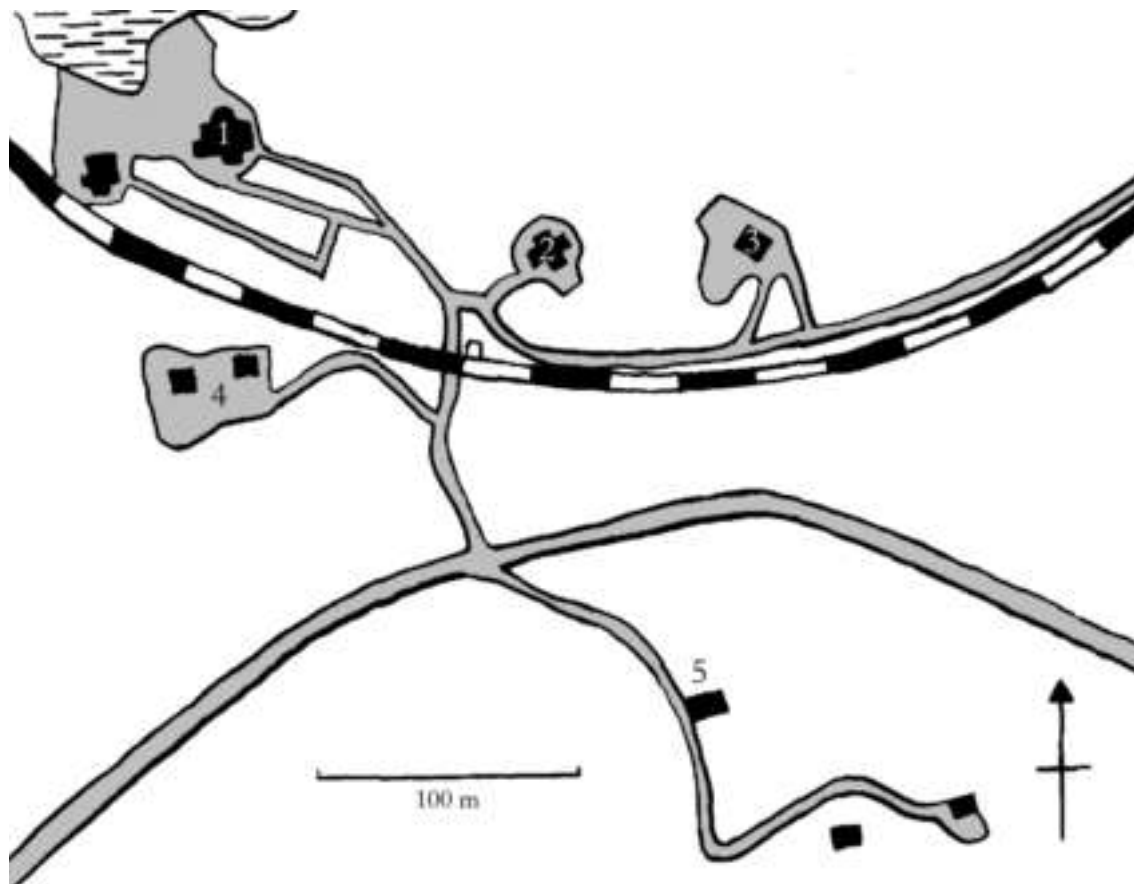
*Foto
Per-Anders Ericsson.
Nacka lokalhistoriska
arkiv.*

i ljusschaktet på Torget och mellan Harrgatan och Forellgatan, visar att det faktiskt är gammal kulturmark där lövträd fått växa sig stora. I dungen intill ”Ryssjan”, nära den östra grindens plats, ligger tre rösen med odlingssten som gamla fisksätratorpare plockat bort från åkern i södra gårdet och stigen intill. En ek i dungen kant sträcker ut en lång gren över gräsmattan efter sol och skvallrar därmed om att marken där har hållits öppen länge.

Den grusiga stigen längs bergets fot ner till Karp-gatan är förmodligen en stump av en gammal stig ut i norra gårdet. Men i stort sett tog arkitekterna all plan mark i anspråk.

Idrottsplatsen nere vid sjön ligger på utfyllnad i den gamla viken. Strandlinjen före utfyllnaden avtecknar sig fortfarande genom Villa Caprifol och en rad med stora ekar. Fisksätratorparen hade förmodligen sin båt i strandkanten strax väster

Vägar och boningshus vid Fisksätra på 1940-talet efter ekonomiska kartan i skala 1:10 000, första utgåvan.
 1. Villa Caprifol.
 2. Schweizervillan Lännbo.
 3. Wiséns villa.
 4. Landströmska bostället.
 5. Fisksätra gårds huvudbyggnad.

Skiss av förf.

om Villa Caprifol där norra åkergärdet sträckte sig ner till sjön.

Ur ekonomisk synvinkel var Fisksätra inte någon vidare bra plats för en bondgård. I början av 1700-talet (och säkert vid andra tider också) hade man det så knapert, att fisksätraborna Matts Mår-

tensson och Matts Johansson regelbundet måste få understöd ur den kyrkliga fattigkassan. Vid denna tid hade man delat in Stockholms skärgård i kappellag så att folket där ute slapp åka till de gamla kyrkorna inåt fastlandet. Fisksätraborna hörde nu mässan i Erstaviks gårdskapell.

Fisksätra 1963.
Flygfoto från söder.
Huvudbyggnaden
från 1700-talet syns
strax till höger om
bildens mitt. Södra
gårdet upptas av
motocrossbanan.

*Fotograf okänd. Foto i
Nacka lokalhistoriska
arkiv.*

Torpets sista tid

Till följd av ångbåtstrafiken, järnvägens tillkomst och det växande intresset för sommarställen under 1800-talet och tidiga 1900-talet fick skärgårdstorpets vid Fisksätra sällskap av fler boställen och ett båtvarv.

Från och med 1880 fanns det små sommarhus på Fisksätra holme, byggda och uthyrda av

Carl J.A. Haglund. Senare tillkom familjen Lindströms handelsträdgård där ute. Någon bro fanns det dock inte till Holmen på den tiden. Husen stod kvar fram till omkring 1970. Husgrunder och trädgårdsväxter finns kvar i fritidsområdet längs Holmens sydöstra strand.

Vid järnvägen låg fyra boställen varav bara ett finns kvar idag. Den första Villa Caprifol byggdes

på sena 1800-talet av direktör Bagge vid Tumba bruk men eldhärjades på 1920-talet. Den nuvarande byggnaden innehåller delar av den gamla och stod färdig 1930, byggd av Siri Svensson, ägare till Blanch's Café i Kungsträdgården.

Vid nuvarande järnvägsstationen låg ytterligare två villor. Ungefär jämgammal med Bagges villa var Lännbo, "Schweizervillan", som senare fick ge namn åt Lännboskolan. Där bodde familjen Melin de sista årtiondena. Den östligaste villan byggdes i början av 1940-talet och beboddes av familjen Wisén. Båda de senare revs för att man skulle kunna räta järnvägen i samband med höghusbygget. Tidigare hade den gått i en lång kurva nedåt nuvarande Fisksätra centrum. Ett mera anspråkslöst boställe från tidiga 1900-talet låg där Braxengatans parkeringsplats nu finns. Där bodde familjen Landström.

En av Albert Engströms kortnoveller, "Fröken Mallas omvändelse", utspelar sig i sekelskiftets Fisksätra. Titelfiguren Malla besöker sin bror "som hyrde villa vid Lännerstasundet strax bredvid Fisksätra station". Det är en ganska poänglös och kvinnofientlig historia, men man får en glimt av en lummig sensommaridyll med ångbåtar och tjänstefolk.

Fisksätra båtvarv grundades 1919. Här byggdes minsvepare och landstigningsbåtar åt flottan.

Man var också tidig med plastbåtar. En populär segelbåttyp från varvet hette Fidra och har givit namn åt Fidravägen.

Vid mitten av 1900-talet var jordbruket vid Fisksätra nerlagt. Södra gårdet användes mellan 1955 och 1970 som motocrossbana, så stället var inte lika idylliskt längre. I torpets huvudbyggnad hade man servering för motorcykelfolket, mestadels ungdomar. Fisksätra hade förpuppat sig: beslut var redan fattade som skulle leda till platsens största förvandling genom tiderna.

Slutord

När man ser vackra områden i närheten, som Erstavik och Drevinge, kan man tycka att det var synd att det lantliga Fisksätra utplånades så effektivt. Men jag tycker inte det är så mycket att sörja över om man tänker på vad vi fick i stället. Före höghusen bodde här en handfull fattiga människor som levde på hårt kroppsarbete. Idag är Fiskis hemma för flera tusen som har hav och skog inpå knuten, men som ändå bara har 18 minuter in till staden. Området är bilfritt, tryggt och grönskande, lägenheterna ljusa och välplanerade. Matts Mårtensson, Matts Johansson och alla de andra gamla fisksätratorparna skulle nog gärna ha bytt sitt torp och sitt slit mot en trea på Harrgatan och ett jobb att pendla till.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Intervju med:

Ulla Enberg född Melin, som bodde i Schweizervillan om somrarna 1949-1967, och Kurt Enberg.

Tryckta källor och litteratur

Ahlberg, Gunnar. "Forna tiders fattigvård i våra bygder" i *Nackaboken* 1976

Calissendorff, Karin. "Ortnamn i Nacka" i *Nackaboken* 1966

Cserhalmi, Niklas. *Fårad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap.*

Bygd och natur 1997:6. Sveriges hembygdsförbund. Stockholm 1998

Engström, Albert. *Fröken Mallas omvändelse. En bok.* Stockholm 1905.
http://runeberg.org/engstrom/froeken_mallas_omvaendelse.html

Fahlman, Lars. "Mitt liv med politiken" i *Nackaboken* 1988

Gestblom, Olle. "Fisksätra bostadsområde. Ett samhälle blir till" i *Nackaboken* 1980

Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.). *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 17.* Nordiska Museet. Stockholm 2003

Rahmqvist, Sigurd & Janzon, Kaj. *Tören. Svartlösa, Sotholm. Det Medeltida Sverige 2:1. Riksanantikvarieämbetet.* Stockholm 2002

Rundkvist, Martin. "Baggensstaket under vikingatiden" i *Nackaboken* 2003

Sillén, Gunnar. "Farväl till industrialismen" i *Nackaboken* 1993

Svenskt biografiskt lexikon, bd 21. Stockholm 1977

JÄRLA - LANTGÅRD, INDUSTRIOMRÅDE OCH STADSDEL

Birgitta Roeck Hansen

Järsla Sjö är ett av Nackas nya bostadsområden. Området ligger mellan Järslasjön och Värmdövägen. Här finns modern bostadsbebyggelse, men också äldre industribyggnader och en herrgård från 1700-talet, som visar att platsen har varit i bruk under lång tid, och för andra ändamål än idag. Gator, gränder och byggnader i området har namn, som speglar de olika perioder och verksamheter som funnits här. Herrgården representerar den långa tid då Järsla var en gård med jordbruk som varade i minst 900 år, från vikingatiden till början av 1900-talet medan industriepoken började i slutet av 1800-talet och tonade bort under 1960-talet.

Järsla gård nämns första gången i skriftliga källor i slutet av 1400-talet, och den äldsta kartan, som visar området i detalj är från 1697. Genom denna och andra äldre kartor ska vi följa förändringarna i markanvändningen inom den gamla egendomen Järsla under ca 300 år med särskilt fokus på den del, som idag är Järsla Sjö och dess närmaste omgivning. Vi ska också se, vilka personer som har ägt Järsla sedan slutet av medeltiden, men det är först i början av 1700-talet som vi genom husförhållnings- och mantalslängder får uppgifter om de människor som bott här, under den agrara epoken och fram till 1930-talet, då industrierna i området var i full verksamhet.

Den äldsta tiden

Långt före kartorna och andra skriftliga källor fanns en bosättning vid Järsla. Några gravhögar från slutet av yngre järnålder (ca 500–1000 e.Kr.) har undersökts i området där Ekuddens bostadsområde nu ligger. Gravarna grävdes ut redan på 1890-talet. Nio gravhögar noterades, när utgrävningen startade. Två av gravhögarna hade förstörts i samband med att boende inom området hade anlagt två bersåer. I de flesta gravarna hade den döde bränts och benen samlats i ett lerkärl. Två var skelettgravar. I den ena av dessa var en kvinna begravd. Hon hade fått med sig gravgåvor, som var brukligt: en järnsax, en nyckel, ett nålhus, en pincett samt glaspärlor, som troligen var rester av ett halsband.

Fyndet i de övriga gravarna var få och bestod mest av rester från järnföremål, framför allt nitnaglar, som hörde ihop med båtkonstruktioner, vilket tyder på, att den döde kan ha bränts i en båt. I en

av mansgravarna hittades en torshammarring, ett halsmycke med guden Tors tecken, hammaren. Den döde har alltså varit asatroende medan de två som gravlagts utan att brännas antagligen var kristna: skelettbegravning var ett kristet gravskick. Detta tyder på att gravarna anlagts i brytningstiden mellan hednisk och kristen tid.

De få gravarna, kanske något fler än dem som noterats vid utgrävningen, ger en trolig anläggningstid för gravfältet på ca 100 år eftersom man för denna period räknar med ca tio begravningar per århundrade: alla personer på en gård fick inte synliga och beständiga gravar utan endast familjens huvudman eller -kvinna. Järslas bebyggelsehistoria börjar alltså mot slutet av den förhistoriska perioden, under sen vikingatid, kanske under 900- och 1000-talen.

Namnet Järsla – äldre *Järslaö* – hör också hemma i den perioden. Det är bildat till fornsvenska *iaerl*, jarl, som betydde 'hövding/storman'. Järsla kan ha haft betydelsen 'jarlarnas ö' och jarlarna kopplas till ledungen, den sjömilitära organisation, som fanns utmed kusten, framför allt i Svealand under vikingatid och tidig medeltid, och som hade sin samlingsplats vid Kungshamn i Skurusundet. Nu har Järsla inte varit någon ö under sin bebyggda tid men 'ö' i äldre tider behövde inte innebära 'helt omfluten av vatten' utan kunde också beteckna t.ex. 'landsträckning vid vatten', något som passar bra just för Järsla.

Strandlinjen utmed Järslasjön är i allmänhet brant, men just omkring den gamla herrgården är terrängen flackare och har erbjudit odlingsmark. Gravhögarna var placerade högt. Kanske kunde de ses från sjön och markera invånarnas status och rätt till marken.

Den äldsta kartan, som visar Järla gårds ägor i detalj, är från 1697.

Foto
Lantmäteristyrelsens
arkiv, Gävle.

De första kända ägarna

Först under slutet av medeltiden får vi namn på den första ägaren, Sten Sture d.ä., som ägde gården fram till 1492 då han bytte bort den till en förmögen borgare i Stockholm, Lasse Budde, som har fått ge namn åt Buddes gränd i det moderna Järla Sjö. Efter Buddes död skänkte hans änka gården till Svartbrödraklostret i Stockholm.

I samband med reformationen under Gustav Vasa drogs kloster- och kyrkojord in till kronan. En hel del kom också att räknas som kungens privata egendom. Dit hörde Järla och de övriga

gårdarna på Sicklaön, som kungen ansåg sig ha rätt till som arvinge till Sten Sture.

Dessa gårdar, d.v.s. Järla, Hammarby, Sickla och Duvnäs, skänktes 1551 till Danviks hospital, när detta flyttade ut till Danviken från nuvarande Rid-darholmen. För Danvikshemmanen gällde, att vid ägarbyte skulle den s.k. Danvikspenningen, d.v.s. 3% av köpeskillingen betalas till Danviks hospital. Gårdarna kunde emellertid friköpas vilket skedde med Järla 1841. I övrigt upphävdes Danvikspenningen först 1962.

Under senare delen av 1500-talet och under

1600-talet hade Järsla flera olika ägare. Det är osäkert i vilken mån dessa ägare också bodde på Järsla. Det var vanligt att en gårdsägare hade fått gården som belöning för arbete i rikets tjänst, och ofta utgjorde gården ägarens förmögenhet och inkomstkälla. Efter borgaren i Stockholm Olof Mårtensson och Clement Olofsson, troligen den förreson, förlänades Järsla 1629 till en holländsk adelsman, Antonius Monier, som arrenderade Nacka bruk vid Nacka ström. Han innehade också Sickla och Duvnäs gårdar. Monier övergick sedermera i kursachsisk tjänst, d.v.s. hos en av rikets fiender vid den tiden, och blev fråntagen sina förlänningar som återfördes till Danviks hospital.

År 1651 överlät hospitalet besittningsrätten på Stockholms stads sekreterare, Nicolaus Skunck, som slutade som lagman i Blekinge, där han la grunden till det som skulle bli det stora godset Johannishus. Skunck adlades 1660 för sina förtjänster för riket och fick säterifrihet på Järsla. Gårdens skattenatur var nu frälse och dessutom sätesgård för Skunck, som därmed fick avsevärda skattelättnader. I det här fallet tycks ägaren ha bott på gården. Till villkoren för säterifrihet hörde att gården skulle vara ståndsmässigt bebyggd och 1676 uppförde Skunck en ny mangårdsbyggnad, varav delar ingår i den nu bestående herrgården.

Skunks son Carl innehade därefter gården till 1682, då Jacob Johan Hastfer blev ny innehavare. Han gjorde en lysande militär karriär och slutade som greve och fältmarskalk. Vid sin död var han guvernör över Livland, som hörde till det svenska stormaktsväldet. Efter Hastfers död gick gården tillbaka till Danviks hospital och utarrenderades sedan till olika personer fram till 1721.

Järsla i äldre kartor

När Järsla karterades 1697 bestod egendomen av en gård om ½ mantal frälse. Kartan visar mangårdsbyggnaden med två flyglar, som låg på samma plats som dagens herrgård. Att herrgården ritas på detta sätt betyder inte att det var en trogen avbildning av hur det verkligen såg ut. Teckningar av byggnader under denna tid utgjorde i allmänhet symboler för olika typer av byggnation. Öster om gården låg den stora trädgården indelad i kvarter och drygt 200 meter norrut ladugården. Åkermarken som mest bestod av lerjord var indelad i två gårdar, d.v.s. den odlades i tvåsäde med halva åkern i träda varje år. Avkastningen var relativt hög, fem till sex gånger utsädet.

Det ena gårdet låg väster om gården och sträckte sig från sjön i söder till ca femtio meter norr om nuvarande järnvägen. Det andra gårdet började norr om gården och slutade ungefär vid nuvarande Griffelvägen norr om järnvägen. Åkermarken var uppdelad i mindre fält, med diken eller renar emellan. Mellan åkergårderna rann en liten bäck, som omnämns av lantmätaren. Den rann ut i Järslasjön som då kallades Hammarby sjö – Järslasjön har senare genom strandförskjutningen blivit ett eget vatten skilt från Hammarby sjö. Väster och öster om den odlade och bebodda svackan var terrängen bergig med mindre ytor bestående av ängsmark. Där Nacka kyrka nu ligger fanns en sådan äng.

Lantmätaren Karl K:son Palmgren, som utfört kartan ger också en skriftlig beskrivning av tillståndet på Järsla, och han ger inte något högt betyg åt skötseln av åker och äng, d.v.s. inägorna. Beträffande utmarken säger han:

”Vad utmarken anbelangar så befinnes den till största

här, Solbaas, senare Solbadd i den östra delen av ägorerna samt Stora och Lilla Nyckelviken

På en karta, som betecknas som en renritning av 1697 års karta men som av maneret att döma har utförts några decennier in på 1700-talet, kan man se vissa förändringar i markanvändningen. De inhägnade inägorna omfattade nu ett större område och sträckte sig ända bort mot torpet Solbaas i öster. Det som förut varit äng i den östra delen av inägorna, ungefär där Lillängen och Storängen nu ligger, utgjordes nu av en stor beteshage. Troligen har kreatursskötseln nu fått större betydelse och utrymme. Åkermarken däremot har utvidgats obetydligt. En äng på utmarken i nordost har anmärkningen: ”*Ängskärr till Jerla – synes vara sednare tider inhägnadt efter det icke står på Palmgrens karta af år 1697.*” Det förefaller vara det tidigare Järla träsk.

De första sommarnöjena

Under 1700-talet började det bli vanligt att förmodet folk i Stockholm skaffade sig sommarbo-städer i stadens närhet. Det kunde vara gårdar och torp som styckades av från större egendomar men också lantgårdar med större ägor. Till denna senare kategori hörde t.ex. Svindersvik, Stora och Lilla Nyckelviken samt Järla gård, som enligt Ingemar Johansson i ”Storstockholms bebyggelsehistoria” utgjorde ”...en regelrätt sommarkoloni av huvudstadens förnämsta köpmansfamiljer.” Genom mantalslängderna från och med 1720-talet får vi fylligare uppgifter om vilka som bodde på Järla. Från denna tid och åtminstone fram till slutet av 1800-talet kan Järla alltså betecknas som lantgård. Jordbruk och trädgård sköttes av anställda, medan ägarna huvudsakligen bodde i Stockholm och var

mantalsskrivna där. Vi får därför inte genom de källor som rör Järla veta något om ägarfamiljerna utöver, att de ägde gården.

Under en följd av år arrenderades Järla, först av kämnären Johan Wideman, därefter av inspektör Anders Ingelius samt 1721 av sekreteraren Fredrik Standaerhielm, som senare blev underståthållare i Stockholm. Liksom många andra, som gjort karriär i statens tjänst, hade han adlats för sina förtjänster. Standaerhielm köpte gården 1724 och ägde den sedan i 32 år. Gården drevs av en rättare, Erik Olofsson, som bodde på gården med hustru och en piga. I sekreterarens hushåll på Järla fanns också en piga, som väl såg till, att det var städlat och vädrat, när herrskapet anlände från staden.

Nästa ägare var direktören i Ostindiska Kompaniet Jean Henri Lefebure, som räknades till den s.k. Skeppsbroadeln. Under hans och hans sons tid som ägare sköttes gården av en arrendator och en trädgårdsmästare med familjer. Där fanns också i allmänhet två drängar och två pigor. Under Lefebures tid byggdes huvudbyggnaden på med en våning och två flygelbyggnader tillkom. Ett brandförsäkringsbrev från 1823 beskriver en tvåvånings träbyggnad, klädd med träpanel och med en vacker list under takfoten, allt målat med oljefärg. Byggnaden innehöll nio rum och tre förstugor på undervåningen och sex rum och en förstuga en trappa upp. Den fasta inredningen beskrivs som elegant och pakostad.

Järla karterades åter 1774, nu tillsammans med de övriga hospitalshemmanen Sickla, Duvnäs och Skuru. Kartan är schematisk och skiljer sig inte mycket från den tidigare beskrivna renritningen från början av 1700-talet. Kartan från 1774 kom emellertid också till användning under nästa ägare

och då som underlag för att fördela underhållsskyldigheten för den väg som gick över hemmanens ägor, från bron vid Danviks kvarn till Skuru färja. Järsla innehades nu av fabrikören och kommerserådet Henrik Hebbe, också han och hans familj skrivna i Stockholm. Den som skötte jordbruket benämndes nu åter rättare i stället för arrendator vilket bör betyda att driften av gården nu var närmare knuten till ägaren. Rättaren var avlönad av markägaren medan en arrendator betalade arrende för att få bruka jorden. Skillnaden var kanske inte så stor, men med en anställd kunde jordägaren lättare bestämma över inriktningen på och eventuella överskott i produktionen.

År 1782 hette rättaren Johan Löthman. Han var då 44 år och bodde på gården med sin hustru Anna Lena, som var tio år äldre, samt deras son. En trädgårdsmästare bodde också där med hustru och dotter samt tre drängar och tre pigor. Av senare uppgifter att döma hette trädgårdsmästaren Eklund och var 40 år och hans hustru 41. Deras dotter Maja Lisa var då elva år. De får en andra dotter 1784, som döps till det mer borgerliga Juliana Christina. År 1795 har rättare Löthman uppenbarligen avlidit, då hans hustru står antecknad som änka. Hon försvinner därefter från Järsla.

Trädgårdsmästare Eklund och hans hustru och Juliana Christina finns på gården ännu 1797 medan den äldre dottern Maja Lisa, som då var 24 år, har flyttat. En ny rättare har anställts. Han är 35 år och har hustru och två små barn, två och ett år gamla. Jordbruket och trädgårdsskötseln har uppenbarligen utvidgats och sköts nu under flera år av hela tolv drängar.

En ny ägare träder till 1808, kapten Carl Oldenburg. På Järsla bor under hans tid en trädgårds-

mästare Blomquist vars hustru heter Juliana. Av åldern – och namnet – att döma är det den förre trädgårdsmästarens yngsta dotter som gift sig med faderns efterträdare, något som var vanligt inom flera yrken. Från 1814 ägdes Järsla av generallöjtnanten greve Johan Henrik Tawast och därefter av Carl Axel Löwenhielm, militär och naturlig son till Karl XIII, samt av grosshandlaren E.G.Hedberg. Gården sköttes av rättare eller gårdsfogde samt ett antal pigor och drängar.

År 1833 köptes Järsla gård av generaldirektören och baronen Otto Wilhelm Staël von Holstein, som även friköpte gården 1841. Också han var mantalsskriven i Stockholm. Gården drevs till en början med hjälp av hela 24 drängar och sju pigor. Drygt 30 år senare, 1866, fanns det sju män med familjer, två drängar, en hushållerska och tre pigor på gården. Ytterligare sex män med familjer bodde på gården, bl.a. en trädgårdsmästare och en skomakare. Flera av familjerna hade barn, vanligen ett men i ett fall fyra. Dessutom fanns sju personer som var befriade från mantalspengar, personer som var utfattiga, ofta gamla.

Början på en ny tid

Staël von Holstein sålde Järsla Gård 1873 till lantbrukaren Johan Ulrik Helén, som ägde gården till 1892, då en ny slags intressent, nämligen Gustaf Oscar Wallenberg, blev ägare. År 1895 överfördes Järsla till Jernvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjön, som ägdes av familjen Wallenberg. Bolaget hade bildats 1891 och hade samma år fått koncession på järnvägen mellan Stockholm och den nya badorten Saltsjöbaden. Flera egendomar köptes in längs den planerade banan, som öppnades för allmän trafik 1893.

Nya ägo­gränser
inom Järla.
Karta från 1807,
kompletterad 1899.

Foto
Lantmäteristyrelsens
arkiv, Gävle.

Saltsjöbanans tillkomst gjorde det attraktivt för industrier att flytta ut från Stockholm, där det var ont om mark, och samma år, som banan öppnades, etablerade sig Wideqvists läder- och remfabrik på en tomt inom Järla ägor. Ett garveri hade emellertid funnits på denna plats redan omkring 1870. På den gamla ekonomiska kartan från 1869 - 1871, den s.k. häradskartan, anges "Garverilägenheten å Järla ägor". Handlanden Johan Wideqvist hade detta år köpt marken av ägaren till Järla egendom, patron Helén.

På en karta från 1807, kompletterad 1899, ses de nya ägo­gränserna inom Järla. De gamla inägorna

var nu i stort sett delade mellan AB de Laval's Ångturbin och Järla Garveri. Man hade också avsatt mark för kyrkplats med kyrka och pastorsboställe. Området började nu styckas upp och lägenheter styckas av, t.ex. Finntorp och Ekudden. En av de nya lägenheterna beboddes 1902 av den tidigare ägaren Helén, men i huvudsak var det företagens anställda, som bodde i de nya bostäderna. I Stockholm var det ont om bostäder, och samtidigt var det svårt att hitta yrkeskunnigt folk till industrierna. Att erbjuda bostad var ett sätt att rekrytera personal till företagen.

En ny social struktur

De som tidigare ägt Järla och bott där var högre ståndspersoner, deras tjänare och anställda, som skötte jordbruk och trädgård. Nu ändrades detta, folkmängden ökade, och människor ur andra och nya sociala skikt kom att utgöra befolkningen i Järla. Familjernas sammansättning, som de framgår i mantalslängderna, visar tydligt vilken kategori det är fråga om.

Tjänstemännens Egna Hems Förening hade bildats 1904 med uppgift att skaffa bostäder till

medlemmarna i områden utanför Stockholm med goda kommunikationer, som kunde göra det möjligt att arbeta i staden, trots att man bodde ”på landet”. Man sökte tomter för att bygga villastäder inspirerade av bl.a. Djursholm och Saltsjöbaden men i blygsammare skala och utförande. Saltsjöbanans tillkomst gjorde att Järla blev ett tänkbart område, och 1912 splittrades egnahemsföreningen upp i två delar, varav den ena blev Tjänstemännens egnahemsförening vid Järla. Man var noga med vem som fick medlemskap och eftersträvade

Järla på den ekonomiska kartan från 1951. Industribyggnaderna är markerade i svart.

en viss social nivå på de blivande grannarna. De personer som 1912 står antecknade som boende i Järlaby hade följande titlar: inspektör, järnvägs-tjänsteman, direktör, civilingenjör, men här fanns också en sömmerska och en f.d. pianolärarinna.

År 1902 fanns åtta större och mindre ägare till Järsla. På den gamla gården, som ägdes av Stockholm-Saltsjön, bodde trädgårdsarrendatorn Blomquist, kanske en avkomling till Juliana Christina, som ju hette Blomquist som gift. Han och hans hustru hade sju barn mellan ett och 15 år. På gården bodde också fröken Ida Staël von Holstein. Hon var född 1844, d.v.s. under baron Staël von Holsteins

ägartid, och var kanske en dotter till denne. Under Järsla hade flera lägenheter, som vardera beboddes av några familjer, styckats av. På Hagalund bodde en garveriarbetare med hustru och sex barn samt två andra familjer. Lägenheten Runebo ägdes av en annan social kategori, en handlande med hustru, hushållerska, dräng och piga, vidare en civilingenjör med hustru och piga samt en bagerska.

AB de Lavals Ångturbin var nästa större ägare. På bolagets mark bodde 53 hushåll med 124 vuxna och 123 barn. I tre av hushållen hade männen någon typ av chefsställning som kontrollör, ingenjör eller tjänsteman, de två senare med hust-

Området kring Järsla gård med Järslasjön i söder. AB de Lavals Ångturbin köpte Järsla gård 1895 och uppförde sin första fabriksbyggnad där 1896.

Fotograf okänd. Foto ca 1900 i Nacka lokalhistoriska arkiv.

ru och piga. Övriga var arbetare varav många specialiserade på någon del i produktionen som fräsare, smed, slipare, filare, svarvare, rörarbetare och packmästare. Flera lägenheter hade styckats av inom detta ägande såsom Ekhyddan, Gäddviken, Hästholmen, Nacka Kyrkplan, Stora och Lilla Nyckelviken, Ryssbacken, Fannydal, Vikdalen, Helenedal, Tureberg och Ängshyddan.

Järsla Garveri ägdes av Johan Wideqvists Läder- och Remfabriks Aktiebolag. På bolagets område bodde 21 hushåll, där framför allt männen troligen var anställda i företaget. De hade yrkesbeteckningar som arbetare, bokhållare, förrådsförvaltare, repa-

ratör, kusk, eldare och verkmästare. På det gamla Järslas område fanns nu också ett skolhus, där skolläraren bodde med sin hushållerska, vidare kyrkvaktmästaren som var gift med småskollärarinnan och ytterligare en lärarinna. I stationshuset bodde stationskarlen med hustru och ett barn, banvakten med hustru samt en arbetare. Här fanns också en tvättinrättning, och de anställda som bodde här var en fanjunkare som var föreståndare, en maskinist, tre tvätterskor, en manglerska, en kusk och en kvinna, som endast betecknas som änka.

Tio år senare, 1912, var befolkningssituationen likartad, men vissa förändringar hade inträffat.

Järsla gård i början av 1900-talet.

Fotograf okänd. Foto i Nacka lokalhistoriska arkiv.

Skolbyggnaden vid Järå uppfördes 1877. Bilden är från 1910, då småskollärarinnan Edit Bergs första skolklass lekte ringlekar på skolgården. Edit Berg undervisade flera generationer nackabarn innan hon pensionerades från sin lärartjänst 1951.

Fotograf okänd. Foto i Nacka lokalhistoriska arkiv.

Antalet hushåll som bodde på Järå Ångturbin (de Lavals) mark hade ökat till 67, och det fanns nu 134 minderåriga barn där. På garveriets ägor hade befolkningen däremot minskat till åtta hushåll med elva barn. Tvätteriet hette numera AB Järå Ångtvätt, och i skolhuset bodde ytterligare en lärarinna förutom de två, som fanns redan 1902. I stationshuset fanns en banvakt och en stationsförman och dessutom fanns en vaktstuga, där det bodde en banarbetare. En sjukstuga hade tillkommit med en sjuksköterska och en kokerska.

År 1932 hade ägandet splittrats upp ytterligare. En ny markägare är AB Sälgen, på vars mark två fabriker ligger, nämligen Carl Broströms Fabriker AB och Aktiebolaget Th. Winborg & Co. Bland befolkningen finns ett antal nya yrkeskategorier, bland dem märks särskilt kvinnliga yrken som hembiträde, textilarbeterska, städerska och sömerska. Bland männen noteras civilingenjör, handelsresande och kontorist. Tillsammans utgör de 32 hushåll med 14 barn. Nyttillkommet är Nacka barnhem, där personalen består av en barnavårds-

När de Lavals Ångturbin flyttat sin verksamhet från Nacka till Finspång, flyttade lokala företag och entreprenörer in i de gamla industrilokalerna. Den här skylten vid Turbinvägen ger exempel på företag, som etablerat sig i industriområdet 1975.

Foto Conny Nilsson. Nacka lokalhistoriska arkiv.

Förebild för Järla Sjö är småstaden där nyckelordet för planeringen har varit funktionsintegrering. I området finns således en blandning av bostäder och arbetsplatser.

Foto Mauro Rongione, 2004. Nacka lokalhistoriska arkiv.

syster, en kokerska, en elev och ett biträde.

Här finns nu också en restaurangbyggnad och bensinstation. Handel idkas av Olof Greiff i Storängen. Flera nya yrkesbeteckningar dyker upp, som verkstadsarbeterska, affärsbiträde, brevbärarybiträde, fabriksarbeterska, springgosse och damfrisörerska. En borrare har två döttrar i tjugooårsåldern, som bor hemma, den ena kontorsbiträde och den andra glasarbeterska. Befolkningen kommer från många olika håll i landet, knappt hälften är födda i Nacka eller i Stockholm med närmaste omgivningar.

Flera bor nu ensamma, och antalet familjer med barn har minskat. På garveriets ägor bor 23 hushåll med nio barn. De Lavals ägor är indelade i 23 delområden, där det bor 105 hushåll med 61 barn. Antalet barn per vuxen har varierat med tiden. På 1860-talet fanns det 1,3 barn per vuxen, 1902 2,3, 1912 2,0 och 1932 0,6 barn per vuxen.

Jordbruket levde kvar en tid parallellt med industrialiseringen, men under 1900-talets första decennier arrenderades Järilas jordbruk av brukaren på Stora Sickla gård. I mantalslängden för

Utsikt från de Laval
väg ut mot piren
i Järlasjön. Fyren
har tidigare stått
i Fårösund, och
är en av de första
AGA-fyrarna, som
konstruerades
av den blivande
nobelpristagaren
Gustaf Dalén. Fyren
ska erinra om att
Gustaf Dalén, som
ung ingenjör och
uppfinnare, var
anställd vid de Laval
Ångturbin i Järla åren
1899 – 1901 och
1903 – 1905.

*Foto Mauro Rongione,
2004. Nacka
lokalhistoriska arkiv.*

1932, som är den senaste som undersökts här, finns jordbruket inte kvar längre.

Ett utsnitt ur den ekonomiska kartan från 1951 kan illustrera den industriella epoken i Järla. Området söder om järnvägen domineras av fabriksanläggningarna. I väster ligger herrgården, Järla gård, med sin trädgård och i öster Ekudden, där det ännu bara finns några små odlade områden och mindre byggnader. I den sydöstra kanten av området är det vikingatida gravfältet markerat. Norr om järnvägen och landsvägen ligger kyr-

kan och kyrkogården. Bebyggelsen består mest av småhus i Lillängen och i Storängen samt nordost om kyrkogården. Omedelbart söder om Värmdövägen i Lillängen finns ett barnhem, och norr därom invid ett grönområde, som är en rest av Järla gårds tidigare östra åkergräde finns folkskola och kommunal mellanskola. Höghusbebyggelse finns längre åt väster i Talliden.

Förändring och framtid

Efter det att de Laval flyttat hela sin verksamhet

från Järsla till Finspång, flyttade även andra industrier under 1960-talet från Järsla industriområde. De stora industribyggnaderna, som byggts i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet underhölls dåligt och riskerade att förfalla. Mindre företag flyttade in i lokalerna, t.ex. bilverkstäder, grafisk industri, lager, hantverkare, konstnärer och en restaurang. Så småningom började planeringen för områdets framtida användning. Den första planen från 1970-talet innebar att allt utom herrgården skulle rivas och på 1980-talet planerades för punkthusbebyggelse för industrier och kontor, men intresset för att bevara äldre industrimiljöer växte under tiden, och synen på området förändrades. År 1997 låg ett planförslag färdigt, och 1999 formulerades ett program för byggandet av Järsla Sjö.

Planeringen av Järsla Sjö kan ses som en reaktion mot det förortsbyggande, som skapade ett zonerat och bilberoende samhälle. Visionen var att förnya

stadsbyggandet, att skapa en komplett stad genom att återknyta till traditionellt stadsbyggande, som genom århundradena karakteriserat den västerländska staden. Man skulle bl.a. återanvända äldre bebyggelse och komplettera i mänsklig skala samt blanda verksamheter och offentligt liv.

Småstaden var förebilden, för Järsla Sjö en småskalig kvartersstad som i Norrtälje, Arboga, Strömstad eller Trosa. Ett nyckelord i planeringen av Järsla Sjö har varit funktionsintegrering. Här finns en blandning av bostäder och arbetsplatser. Kontor och butiker har sina lokaler i de gamla industribyggnaderna varav upp till 80 % av det som byggts före 1950 har behållits. Här finns också offentlig service som skolor och närpolis. År 2004 tilldelades Järsla Sjö Stadsmiljörådets utmärkelse ”... för förvaltningen av ett industriarv och omvandlingen av detta till en stadsdel för boende, arbete, handel och rekreation.”

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Brattström, Lisa. Funktionsblandning i all ära – fältextempel Järsla sjö, Nacka. Opubl. D-uppsats i kulturgeografi, samhällsplanerlinjen. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. 2004

Lantmäteristyrelsens arkiv, Gävle

A 67:16/1 1697

A 67:16/2 1697

A 67:16/8 1807/1889

Stockholms läns landsarkiv

Husförhålls- och mantalslängder för Nacka socken

Sollander, Lina. Småstaden som idé. Stadsbyggnadsprojekt med småstaden som förebild i Gamla Väsby och Järsla Sjö. Opubl. C-uppsats i kulturgeografi, samhällsplanerlinjen. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. 2004

Tryckta källor och litteratur

Ahlman, Lars. "Gamla kartor över Nacka" i Nackaboken 1963

Calissendorf, Karin. "Ortnamnen i Nacka" i Nackaboken 1966

Hellberg, Lars. Kumla-bygden. Ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla 1967

Johansson, Ingemar. Stor-Stockholms bebyggelsehistoria. 2:a uppl. Värnamo 1991

Munthe, Curt. "Järsla gård och dess ägare" i Nackaboken 1963

Nordström, Alf. "Gravfältet vid Järsla" i Nackaboken 1963

Kartor

Häradskartan över Svartlösa härad 1869-71

Ekonomiska kartan 101 5g 1951

SJUTTONHUNDRATALSDIPLOMATI PÅ STORA NYCKELVIKEN

Torsten Westlund

I början av december år 1763 anländer den trettioåriga baronen Louis Auguste le Tonnelier de Breteuil som ny fransk ambassadör till Stockholm. Efter att under femtiotre dagar varit på resa från Paris med sitt stora hushåll inrättar han med hustrun Françoise Philibert Jerome Parat de Montgeron sitt residens i det av Nicodemos Tessin den äldre ritade Bååtska palatset på Blasieholmen.

Breteuil är en i nordiska förhållanden välorienterad diplomat. Efter att ha inlett sin karriär som franske kungens man vid den sachsiska kurfurstens hov i Köln har han därefter under tre år varit Frankrikes ambassadör vid det kejsarliga ryska hovet i Petersburg, och där har han upplevt tre härskare. Först kejsarinnan Elisabeth och därefter Peter III och slutligen Katarina den andra.

Det är i första hand erfarenheterna från Petersburg, där Breteuil också nära har kunnat följa utvecklingen i Polen och de ryska planerna att där öka inflytandet, som är avgörande för att Louis XV skall utse honom till den viktiga posten som ambassadör i Stockholm. Breteuil ingår också i den lilla krets av toppdiplomater som den franske monarken använder sig av för den hemliga korrespondens, som han för bakom ryggen på sina ministrar i Versailles i syfte att själv direkt hålla sig ajour med det som händer vid de viktigaste europeiska hoven. Breteuil har dessutom den starke stats- och utrikesministerns, hertigen de Choiseul, fulla uppbackning och inte minst är han i gunst hos kungens favorit, den mycket inflytelserika Madame de Pompadour.

Breteuil inleder sitt uppdrag i en tid då såväl Frankrike som Sverige är bland förlorarna i det sjuåriga krig, i vilket särskilt England har stärkt sin ställning. Finanserna är synnerligen svaga på såväl franskt som svenskt håll, och det flöde av subsidier, som Frankrike sedan slutet av 1730-talet har försett Sverige med, börjar mattas av, och frågan om hur man skall kunna rätta till detta förhållande och de störningar som blivit följden blir den för Breteuil största och viktigaste uppgiften i Sverige.

Det är med franskt stöd som hattarna sedan länge har kunnat inneha makten. Den svenske kungen har genom 1720 års regeringsform blivit i det närmaste maktlös. Efter den förödande svenska insatsen i sjuårskriget och med en ekonomi nära att kollapsa har läget blivit fördelaktigt för hattarnas motståndare mössorna att gå till attack, och de lyckas bryta hattarnas långa maktinnehav. En ovanligt hätsk och fientlig stämning mellan de båda partierna kommer att prägla hela den period, som Breteuil vistas och verkar i Sverige. Han befinner sig i den politiska stridens mitt, och mycket av det som sker kommer att kretsa kring honom.

Det var inte endast från Bååtska palatset som Breteuil förde Frankrikes talan och dirigerade sina svenska vänner hattarna. Ett halvår efter ankomsten till Stockholm inrättade han ett lantresidens på Stora Nyckelviken, som han med hustrun hyrde av den bland annat i Ostindiska kompaniet verksamme köpmannen Herman Petersen. Den vackert belägna herrgården tycks omgående ha fallit det franska diplomatparet i smaken. Kanske var det den franske kungens bankir i Sverige Claes Grill, ägaren till det ifrån Nyckelviken inte så avlägsna Svindersvik, som satte Breteuil i förbindelse med Petersen. På Sicklaön med sitt läge nära Stockholm hade Grill redan många vänner såsom familjen de Broen vid Sickla gård, bruksägaren Lefebure på Järle och Tessins vid Boo, och den med Breteuil närstående spanske ministern, greve de Lacy, hyrde om somrarna in sig hos Finlay i Duvnä.

Stora Nyckelviken blev platsen för många viktiga politiska överläggningar. Här sammanträffade

ambassadören med företrädarna för den svenska regeringen, i första hand, riksrådets ordförande kanslipresidenten Claes Ekeblad, särskilt under försommaren och hösten år 1764 för att diskutera frågan om hur det skulle bli med de franska subsidierna. Samtalen resulterade dels i rapporter från Breteuil till kungen i Versailles och dels i instruktioner från Ekeblad på riksrådets vägnar till ambassadören Ulric Scheffer i Paris. Härigenom skapades förutsättningarna för den fransk-svenska överenskommelsen under hösten samma år varigenom subsidie-traktaten mellan länderna förlängdes, och Frankrike därmed erkände sin skuld till Sverige och gav löfte om att likvidera den till år 1772.

Bland höga utländska besökare på Nyckelviken finner vi den ryske fursten Bariatinski, som försommaren år 1764 av Katarina hade sänts till Sverige för att till kronprins Gustav överlämna den förnämliga ryska Sankt Andreasorden. För Breteuil, som väl kände Bariatinski från sin tid i Petersburg, var det i och

för sig naturligt att ta emot honom på Nyckelviken, även om han efter den ryske furstens inblandning i det brutala undanröjandet av Peter III hyste en viss tveksamhet gentemot honom. De moraliska aspekterna fick emellertid ge vika för möjligheterna som mötet med Bariatinski skulle ge Breteuil att inhämta värdefull information om utvecklingen vid Katarinas hov.

Under den riksdag som inleddes i februari år 1765 och som skulle komma att pågå till oktober året därpå blev Nyckelviken ofta platsen för sammankomster vid vilka Breteuil fick agera som samordnare för hattarna och ge dem inspiration i de centrala frågorna. Liksom de ryska och engelska ministrarna ymnigt försåg mössorna med pengar fick Breteuil, vid

sidan om de avtalade subsidierna, hålla sina vänner hattarna med resurser, för att de skulle kunna stå emot mössornas hätska angrepp. Hans roll blev än viktigare sedan mössorna drivit hattarna från det styrande rådet. I den för vännerna allt svårare belägenheten blev det fråga om direkt understöd till några av

Porträtt av baron Louis Auguste Le Tonnelier de Breteuil utfört av Louis-Michel Vanloo.

Foto i privat ägo.

Chateau d'Azay-le-Ferron i Loiredalen där ambassadör Breteuil föddes.

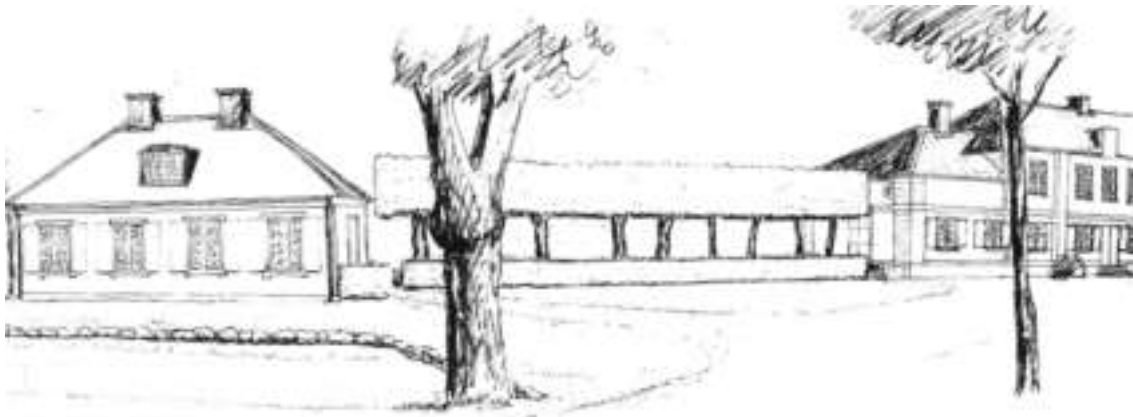
Vykort.

de mest utsatta hattar som förlorat både arvoden och pensioner. Ett stort antal fattiga adelsmän från landsorten fick genom ambassadörens försorg dagligen utspisas med mat och dryck, för att de skulle kunna hålla sig kvar i Stockholm och riksdagen och rösta för Frankrikes och hattarnas förslag.

Sommaren år 1765 gästades Breteuil på Nyckelviken av sina landsmän och kollegor från den franska ambassaden i Petersburg. Lusthuset blev då gärna platsen för deras samtal om läget i Ryssland

och de fransk-ryska relationerna, som avsevärt försämrats, och där läste de igenom och gjorde analyser av diplomatiska rapporter från skilda hov. Därefter gick de ibland över till biljardflygeln, som Breteuil låtit bygga, och där spelades några partier, innan det var dags att besöka Grocks värdshus vid Lilla Nyckelviken. Biljardflygeln kom också till användning i skilda sociala sammanhang som gällde medlemmarna i Breteuils stora hushåll, som exempelvis vid bröllop och barndop, då vänner till ambassadören var närvarande som vittnen. Flera gånger deltog förste slottsbildhuggaren

Den förmögne stockholmsköpman och direktören i Ostindiska kompaniet Herman Petersen förvärvade gården 1733 och byggde det nuvarande Stora Nyckelviken i herrgårdsstil med terrasser och välskötta planteringar. När Petersen 30 år senare hade köpt Erstaviks gård utfärdades den 1 april 1764 besittningsbrev gällande Stora Nyckelviken för den franske ambassadören i Stockholm, Louis Auguste le Tonnelier de Breteuil. I kontraktet begär Breteuil, att få göra tillbyggningar och anlägga en damm.

Huvudbyggnadens norra sida byggdes till med den s.k. franska salongen, ett ljust rum med en högre takhöjd i den äldre delen, två höga fönster mot öster och en dubbeldörr ut mot trädgården på norra sidan. Detta rum är för övrigt det enda rummet i huvudbyggnaden med slottskaraktär. Norr om huvudbyggnaden byggdes en biljardsalong, och väster om denna flygelbyggnad anlades en spegeldamm.

Biljardflygeln försågs med dubbeldörrar på södra sidan

mittemot dubbeldörrarna i franska salongen. Mellan franska salongen och biljardflygeln planterades en allé, och inne i franska salongen utfördes på den södra väggen en perspektivmålning av alléns fortsättning.

Om dubbeldörrarna både i franska salongen och biljardflygeln är öppna, kan man i dag stå på tröskeln i franska salongen och beundra den gamla allén samtidigt som man i spegeln ovanför den öppna spisen i biljardflygeln ser hur den oändliga allén försvinner i fjärran. Kanske stod Breteuil här, under sin tid på Stora Nyckelviken, och drömde sig tillbaka till Versailles eller någon annan praktfull fransk trädgård.

Skissen visar en låg tuktad allé med häck, som binder ihop biljardflygeln med huvudbyggnaden till en enhet. Omfattande spår efter stubbskott på kvarvarande träd antyder att häckar ursprungligen funnits. För fördjupade kunskaper om parken hänvisas till artikeln "*Parken vid Stora Nyckelviken*" av Klaus Stritzke i Nackaboken 1993.

Skissen utförd av Ann Fagerström 1993.

Interiör från biljardflygeln, restaurerad åren 1991 - 1993, som Breteuil lät uppföra. Vid restaureringen återställdes byggnaden utvändigt och ett ambitiöst arbete genomfördes invändigt. Interiören, tidigt 1800-tal, består av en tidsenlig möbering, textilier, kopparstick och ljuskrona.

Foto Mogens Didrichsen, 1994. Nacka lokalhistoriska arkiv.

L'Archeveque och hans maka liksom sidenfabriören Peyrons änka och döttrar.

Den mest stortartade sammankomsten på Stora Nyckelviken ägde rum den 25 april 1767 inför ambassadörens återresa till Frankrike då hela den kungliga familjen kom på besök. Det var en sen vår och mycket snö låg fortfarande kvar. Åtta man hade under en veckas tid fått vägen till herrgården i ett acceptabelt skick och L'Archeveque hade med assistans av Danvikens trädgårdspersonal dekorerat platsen framför herrgården för att ge de kungliga

besökarna och de andra visionen av ett grönskande landskap, och de kungligas namnschiffer hade byggts upp på särskilda ställningar. Under den präktiga måltiden spisade de kungliga i stora salen vid ett bord med tjugofyra kuvert och ytterligare fyra bord hade dukats. Efter måltiden gavs uppvisning av en ekvilibrist, och det påstås vara första gången, som man i Sverige kunde se någon dansa på lina.

Några dagar efter denna storslagna mottagning lämnade Breteuil Sverige och även om han under alla år bibehöll kontakten med de kungliga, särskilt

Här ser vi spegeldammen, anlagd av Breteuil, samt huvudbyggnaden, som på 1740-talet uppfördes av Herman Petersen. År 1990 renoverades huvudbyggnaden utvändigt och ursprunglig färgsättning, plåtarbeten m.m. återställdes. Även invändigt genomgick byggnaden en omfattande renovering.

*Foto Mogens Didrichsen, 1994.
Nacka lokalhistoriska arkiv.*

I lusthuset fördes viktiga samtal mellan Breteuil och gästande landsmän samt kollegor från den franska ambassaden i Petersburg. Lusthuset, uppfört under Herman Petersens tid, restaurerades åren 1991-1993. I lusthuset har det sena 1700-talets interiör med dekormålning återskapats.

*Foto Mogens Didrichsen, 1994.
Nacka lokalhistoriska arkiv.*

kronprins Gustav, och många vänner i hattpartiet, skulle han aldrig komma att återse Sverige och den herrgård, där han funnit sig så väl till rätta. Efter ambassadörsposter vid hoven i Haag, Neapel och Wien utnämndes Breteuil av Louis XVI till inrikesminister. Han lämnade det uppdraget år 1787 men inkallades av kungen att leda den franska regeringen i ett skede då endast några dagar återstod till monarkins fall. Liksom många av sina landsmän tvingades han gå i landsflykt och kom att vistas i Solothurn, Bryssel och slutligen Hamburg.

I exil hade han kungens uppdrag att förhandla med övriga europeiska monarker om åtgärder för att återupprätta den franska monarkin. Han ledde också arbetet på att föra den franska kungafamiljen i säkerhet utomlands och hade då som en av sina medarbetare den svenske ädlingen Hans Axel von Fersen. Efter misslyckandet slutar de stora uppdragen för Breteuil. År 1802 återkommer han till Frankrike sedan allmän amnesti utfärdats för de landsflyktiga, och han lever, under knappa omständigheter, ytterligare fem år.

OLLE NYMANS ATELJÉ - EN AV NACKAS OASER

Ulrika Hallin

Genast, om man så bara har bråttom förbi, eller som hastigast bara hinner kasta en blick inåt gården, blir man nyfiken. Vita huslängor med gavlarna nedåt vattenbrynet, en grön gräsmatta och en väl tilltagen grusgång. Några enstaka människor strövar omkring. Det ser inbjudande ut, och man är välkommen in! Och går man in genom grinden förnimmer man en lugn atmosfär av vänlighet, omsorg och skaparglädje. Gården har också något sydländskt över sig, det är nästan som att vara i Sydfrankrike. Platsen är Olle Nymans ateljé i Saltsjö-Duvnäs, där han målade och skapade sina fantasieggande skrotskulpturer.

Från början, på 1400-talet, var Duvnäs en del av ett stort gods. Bland ägarna har funnits både Gustav Vasa och Sten Sture den yngre. Gustav Vasa lämnade över hela det stora godset till Danviks hospital. I mitten av 1700-talet köpte en skotsk köpman, Robert Finlay, loss Duvnäs gård. Finlay bosatte sig i den Övre gården, medan manufakturfabriken, som han lät uppföra, förlades i den Nedre gården. I samband med en konkurs sålde Finlay Duvnäs gård på 1780-talet, och lämnade därefter landet. Sedan dess har gården haft flera olika ägare.

På 1830-talet förstördes den dåvarande Övre gården i en mordbrand. Ägaren till gården var en procentare Jacob Dubbe. Han bodde själv inte där, men däremot hans systerson, Jacob Hägg, som även kom att ärva gården. Byggnaden kom aldrig att återuppföras, bara dess flyglar. Det är den östra flygeln som i dag är den Övre gården.

Så småningom sålde en av Jacob Häggs söner Duvnäs gård till disponenten vid Gustavsbergs porslinsfabrik, Robert Küsel. Han var morfar till Olle och Kajsa Nyman. Gården tjänstgjorde som sommarställe, men i samband med att Küsel avled bosatte sig hans änka och barn permanent här.

Kajsa och Olles pappa, Hilding Nyman, hade kommit i kontakt med familjen Küsel, när han

bodde i en liten stuga vid stranden i Saltsjö-Duvnäs. Han lärde på så sätt känna Robert Küsels dotter, Edith, som han så småningom gifte sig med. Både Kajsa och Olle Nyman föddes på Duvnäs gård, Kajsa 1906 och Olle på julafton 1909.

Hilding Nyman var konstnär och bland annat verksam som illustratör i Dagens Nyheter och i Albert Engströms tidning Strix. Hans bägge barn fick ofta stå som modell. Duvnäs gård var en plats

dit vännerna gärna kom, och bland besökarna kan nämnas kulturpersonligheter som Anders Zorn, August Strindberg och Albert Engström.

Eftersom Olle Nyman visade sig vara ordblind och inte särskilt road av skolan, föreslog hans föräldrar tidigt att han skulle bli konstnär. Så småningom började Olle, 16 år gammal, i Filip Månssons målarskola. Filip Månsson var en välkänd dekorationsmålare. Eleverna fick lära sig olika väggmålningstekniker, men

stilen var opersonlig. När Olle Nyman gått ut målarskolan började han försörja sig på att göra dekorativa väggmålningar, och snart antogs han till avdelningen för dekorativ konst vid Konstakademien.

Olle Nyman var en av Sveriges mer namnkunniga konstnärer. Ofta arbetade han nära arkitekter. Han gjorde många offentliga utsmyckningar i form av väggmålningar och annan monumental

Konstnären och professorn Olle Nyman på promenad i oktober 1958.

Foto Lennart Gram. Nacka lokalhistoriska arkiv.

Även atmosfären på Olle Nymans ateljé är bevarad. Det är en unik konstnärsmiljö, som minner om en tid när tempot inte var så högt som idag.

Olle Nymans gamla ateljé är bevarad intakt. I den nyare ateljén ordnar stiftelsen utställningar varje sommar med konstnärer, som har anknytning till Olle Nyman.

konst, till exempel på Kista torg och i Tomtebodan. I hans produktion ingick också gobelänger, som var lätta att bevara, när fastigheter byggdes om. Under 1960-talet började Olle Nyman med att skapa sina skrotskulpturer. Dessa skulpturer samt väggmålningar och annan monumental konst fortsatte han att göra under hela sin yrkesverksamma period. Under åren 1953 – 1963 var han också professor vid Konstakademien.

Olle Nyman återvände ofta i sitt måleri till Duvnäs gård. Gården med dess omgivning är motiv, som ofta återkommer i Olles verk, särskilt de grafiskt rena och vackra husen med sina gavlar. Och de porslinskärvor han hittade i marken använde han till sina skulpturer. Olle Nymans sista verk är skulpturgruppen "Damorkestern" placerad vid Nacka Strand.

Olle bodde större delen av sitt liv här på Duvnäs

Sommaren 2005 visades en utställning av Åke Pallarp – en av Olles elever på Konstakademien.

gård tillsammans med sin syster i det hus, som kallas Nedre gården, till sin död 1999, medan Kajsa avled tre år senare.

Olle Nymans ateljé ligger alldeles nära Saltsjön. Det är bara Strandpromenaden i Saltsjö-Duvnäs som ligger mellan.

Duvnäs gård består av den Övre gården, som idag inte ingår i Kajsa och Olle Nymans Kulturstiftelse,

och den Nedre gården, som på 1700-talet var manufakturfabrik, och senare trädgårdsmästarbostad och orangeri. Det är denna bostad, med sin tillbyggda veranda från 1960-talet, som stiftelsen hoppas kunna göra till museum. Nedanför Nedre gården, närmare vattnet, ligger de bägge ateljéerna, kaféet och en långa med lägenheter, långa raden. Bakom Nedre gården ligger ytterligare ett hus, som hyrs ut.

I dag drivs Olle Nymans ateljé av en stiftelse,

Olle tillverkade sina skulpturer av glas- och porslinskårvar, som han hittade i omgivningarna. Delar av hans lager finns idag bevarat.

Kajsas och Olles Kulturstiftelse. Här finns två ateljéer, som allmänheten kan besöka gratis, samt ett kafé. Den ena ateljén visar verk av Olle Nyman, och i den andra visas varje sommar verk av en konstnär med anknytning till Olle Nyman. År 2005 är det Åke Pallarp, en av Olles elever på Konstakademien, som ställer ut.

- Olle och Kajsa var med när stiftelsen startade sin verksamhet, berättar Kerstin Bernow, arkitekt och aktiv i stiftelsen. Eftersom de inte hade några egna barn ville de bevara Duvnäs gård genom en stiftelse.

Syftet är just att bevara kulturmiljön såsom den är genom att rusta upp och förvalta. Kerstin berättar att Olle och Kajsa ville att det skulle bli ett konst- och kulturcentrum.

- De var bägge med och formade verksamheten och uttryckte sina önskemål. Vi vill visa den här unika konstnärsmiljön för allmänheten. Stiftelsens ambition är att efterleva stiftarnas önskemål. Här kan man också bedriva forskningsverksamhet.

Verksamheten finansieras genom den hyra som

T.v.
Stiftelsen som driver
Olle Nymans ateljé
har valt att bevara det
mesta just så som
det var när syskonen
Kajsa och Olle levde.

När man har besökt
Olle Nymans ateljéer
kan man äta en bit,
eller bara ta en kopp
kaffe på kaféet.
Brickans mönster har
Olle ritat.

kaféet betalar samt genom de fem hyresbostäder, som också finns här.

- Det mesta av stiftelsens inkomster går till reparationer och underhåll eftersom detta var efterställt när stiftelsen startade. Naturligtvis reparerar vi med eftertänksamhet.

De som är engagerade i stiftelsen arbetar ideellt. I år, 2005, har också stiftelsen fått stipendium från Nacka hembygdsförening för sitt arbete.

Även om man varken träffat Olle Nyman eller hans syster Kajsa, som också var verksam här,

känns det ändå som om man känner dom. Deras närvaro är stark. Här finns stämningen av en svunnen tid kvar, en stillsammare tillvaro. När det inte var så bråttom med allt och allt inte behövde vara så perfekt, så materiellt. Kanske är det nostalgiskt, men man blir lugn när man är här. Lugn och inspirerad. Många besökare kommer hit med dagstidningen under armen för att ta en fika och sitta i trädgården en stund. Kanske tittar de också in i ateljéerna.

Olles gamla skulpturateljé är i dag också en del av Kafé Koloni, som ligger i den del av gården som ursprungligen var växthus.

En av ateljéerna man kan besöka är alltså Olle Nymans gamla ateljé, där allt står kvar precis som det var. Vid sidan av denna ligger den nyare ateljén, som fungerar som utställningslokal för verk av olika konstnärer. På gården finns också Kafé Koloni. Kaféet är inrymt i Kajsas gamla garage och Olles skulpturverkstad, loggian. Några av de skulpturer han skapade här kan man i dag se i den gamla ateljén. Det är fantasieggande skulpturer, ihopsatta av stenar, glas - eller porslinskärvor. Eller av järnskrot. Man blir lycklig av att betrakta de där skulpturerna, byggda av bortkastade trasiga saker, omformade till vackra ting.

- Jag saknar Olle och Kajsa, säger Kerstin. Jag lärde känna Olle under renoveringsarbetet av Drottningholms slott på 1980-talet och senare arbetade vi tillsammans med flera projekt. Jag gick nästan som barn i huset här, de hade ju inga egna barn. Man blev inspirerad av Olles sätt att arbeta. Modig blev man, vågade pröva saker. Olle själv var sådan, han provade sig fram som en liten pojke.

- Vi hoppas kunna öppna ett museum här, i den Nedre gården inom två år, berättar Kerstin. Vi vill bevara det som det var när Olle och Kajsa bodde här. Bara renovera varsamt och visa detta unika konstnärshem som det är.

Köket i Nedre gården bär en omisskännlig prägel av efterkrigstid, medan resten av huset karaktäriseras av det 1700-tal då det byggdes. Stenväggarna är tjocka, planlösningen klurig och fönstersmygarna djupa. Överallt finns Olles marmoreringar målade på träet, och där finns hans vackra kakel. Ibland hittar man kakelplattorna på oväntade ställen, kanske som en rad i en trappsockel. Detta kakel finns bland annat också på väggarna på Operakällarens

Olle Nymans ateljé har även en örtagård med drygt meterhöga libbstickor. Örterna används i kaféets matlagning.

Kafé Kolonis kök ligger i Kajsas gamla garage. En arkitekt på besök lär ha sagt att detta är det minsta funktionella restaurangkök han någonsin sett.

I Olles gamla ateljé finns en kakelugn, som hans syster Kajsa lät installera. Kakelugnen kommer från 1700-talsgården Tång i Uppland, som hon köpte under andra världskriget för att syskonen skulle ha någonstans att bo, om de blev tvungna att lämna huvudstaden. På 1960-talet sålde Kajsa gården till Kooperativa Förbundet, som lovade bevara Tång intakt. Efter några år lät dock KF brandförsvaret använda gården som övningsobjekt och hela gården brändes avsiktligt ner.

bakficka och det var för denna restaurang han en gång skapade kakelmönstren.

De många ovanliga örterna i gräsmattan skvallrar om att trädgården är många generationer gam-

mal. Den har ju brukats sedan 1400-talet. Här finns små blommor som man inte ser så ofta, som kryper längs grästuvorna och gamla kulturväxter. Förr odlades exempelvis humle här. I dag finns fortfarande många örtväxter, bland annat enorma libbstickor. I början av 1900-talet fanns här en handelsträdgård. Och här finns en äppelträdgård med höga välbeskurna äppelträd. Numera finns också radhuslängor, byggda 1964, invid det som är kvar av den gamla äppelträdgården.

När Åke Pallarp gick på Konstakademien hade han Olle Nyman som lärare.

- Olle utgick alltid från varje elevs personlighet, säger Åke. Han var försynt och lyssnande. Det är många som vittnar om vilken inspirerande lärare Olle var. Han var en populär professor som närmade sig sina elevers arbeten med stor ödmjukhet.

- Han ville att de skulle utveckla sin egen konst. Han stödde dem, berättar Kerstin, Olle var också sån att man släppte det där med att

vara så noga och exakt.

Liksom Olle Nyman har Åke ofta arbetat med större offentliga utsmyckningar, bland annat väggmålningen på Nackas vattentorn. I ateljén visas

Glasverandan på Nedre gården byggdes på 1960-talet. Hit kom många av Olles och Kajsas vänner för att prata och trivas.

verk, som representerar hela Åkes produktion. Sedan utställningsverksamheten på Olle Nymans ateljé startade 1998 har andra elever ställt ut här: Lena Cronqvist, Pär Andersson, Tommy Östmar och Enno Hallek. I ateljén har också visats verk av Olles samtida. Av vännerna och kollegorna Sven Sahlberg, Staffan Hallström och Evert Lundquist, som tidvis även bodde på Duvnäs gård.

- Vi väljer konstnärer med anknytning till Olle och hans konst, säger Kerstin.

När garaget och loggian byggdes om till kafé, berättar Kerstin, att Olle och Kajsa var stormförtjusta. De var bägge med och utformade miljön.

- Kaféet är ett komplement till den övriga verksamheten, fortsätter Kerstin. När folk har besökt ateljéerna vill de ju gärna kunna ta en kopp kaffe.

Kerstin berättar vidare att en arkitekt på besök sa, att kaféets kök borde dokumenteras. Det var det minsta funktionella restaurangkök han någonsin sett. Dessutom finns här en del kluriga vinklar. Köket och disken man beställer vid ligger i det gamla garaget. Och garageportarna finns kvar. Man går igenom dem när man stiger in på Kafé Koloni.

På Kafé Koloni ser vi Olles kakel med det vackra blå mönstret. Maten på disken, som består av enkla lunchrätter och goda bakverk, är spännande. Här serveras även à la carté.

- Vi är inne på vår fjärde säsong, berättar restaurangchefen Jonas Sandström. När de två tjejerna som hade kaféet innan oss slutade, rekommenderade de mig. Anna, som är stommen i kökstänket härute, har både jobbat med mig och tjejerna på Format, som kaféet då hette.

Jonas berättar att det är Anna som gör alla inläggningar och som rostar müsli. De tar tillvara det som växer i trädgården, som rabarber, gräslök och andra örter.

- Maten är sund. Vi använder lättkesella, lätt grekisk yoghurt och olivolja. Och vi har inga produkter med härdat fett!

De byter meny en gång i månaden och mycket är vegetariskt.

- Vet du att Kajsa göt betongen här? säger Jonas, och pekar på golvet i den lilla muromgärdade uteserveringen. Från början var hon hattmodist!

Man kan äta inne också, i den gamla skulpturateljén. Där är golvet lagt med övergivet tegel från Duvnäs gård.

- Stolarna kommer från Stockholmsutställningen 1930.

På Olle Nymans ateljé finns historia var man än vänder sig.

- Jag hann aldrig träffa Olle, säger Jonas, men jag är otroligt glad att jag lärde känna Kajsa ordentligt. När hon inte längre själv orkade komma ner till Koloni, brukade jag gå upp med gravlax till henne. Det gillade hon.

Jonas berättar, att Olle lär ha sagt, att fikastunden var den viktigaste stunden på dagen.

- Många av Olles vänner kommer också hitut. De brukar säga att det är synd att Olle inte lever. Ett fik i den här stilen var precis vad Olle önskade.

De bägge ateljéerna och kaféet hänger ihop, som en helhet.

- Kajsa älskade att folk kom hit, säger Kerstin. Hon kände ganska många av besökarna, som brukade prata med henne, där hon satt mot husväggen.

Olle och Kajsas utemöbler finns också kvar.

Duvnäs nedre gård,
eller "Undre gården"
som Olle kallade
sitt och Kajsas hem.
"Undre gården"
anspelar på att
Duvnäs även har en
Övre gård.

- Olle och Kajsa hade nästan alltid besök. Hit var man alltid välkommen. Man bjöds in på kaffe, lunch eller middag. Jag vet inte hur många gånger jag har suttit på deras glasveranda och njutit av deras och de andra vännernas sällskap. Jag hoppas att stiftelsen lyckas förmedla samma stämning.

Olle Nymans ateljé har årligen cirka 4 200 besökare.

- Det är viktigt att vi behåller den här skalan

på verksamheten, säger Kerstin. Stiftelsen vill inte att verksamheten ska växa och bli för stor. Den rofyllda atmosfären ska få vara kvar, tycker hon och vännerna i stiftelsen.

Nästa möjlighet att besöka Olle Nymans ateljé är i samband med den årliga julmarknaden. Då ligger halmen på golven, julskinkan står på bordet och i ateljén är det julmarknad.

Foto Ulrika Hallin, 2005, om inget annat angives.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Intervjuer med:

Kerstin Bernow, arkitekt aktiv inom Kajsa och Olle Nymans Kulturstiftelse

Jonas Sandström, krögare på Kafé Koloni

Tryckta källor och litteratur

Eklund, Hans. *Olle Nyman, Saltsjö-Duvnäs med utblickar. Kajsa och Olle Nymans Kulturstiftelses vänförening. 1988*

Eklund, Hans. *Olle Nyman, Collage i sten, relief och skulptur. Kajsa och Olle Nymans Kulturstiftelses vänförening. 2000*

Gillbrand, Ebba & Pallarp, Åke. *Olle Nyman, konsten och arkitekturen. Kajsa och Olle, Nymans Kulturstiftelses vänförening. 1999*

Lindvall, Bo. *Olle Nyman. Sveriges Allmänna Konstförening Publikation 94. 1985*

Norberg, Curt. *Olle Nyman, Stockholm 2003*

MIN HÖGT VÄRDERADE PATRONESSA! NÅGRA BREV ÅREN 1863 – 1896 TILL BOO KAPELLS PATRONUS

Henrik Ribbing

Artikeln återger brev ställda till min farmors mor, Sofie Montgomery, ägare av Boo herrgård med tillhörande gårdar, torp och marker, och dessutom patronus för Boo kapell fram till sin död år 1900. Breven, i författarens ägo, rör komministertjänsten i Boo kapellförsamling, som fram till år 1902 var en självständig del av Värmdö församling. Några brev är ansökningar till tjänsten, andra är rekommendationer och åter andra speglar lokala förhållanden i Boo.

Patronus (latin=skyddsherre) ägde rätten att utse och kalla präst till församlingen. Grunden för denna rätt var 1686 års kyrkolag, som förutsatte en gåva av mark för kyrkobygget eller bekostande av kyrkobyggnad, eller donation av jord till en prästgård. Samtidigt var patronus skyldig att för stiftsstyrelsen framlägga vem man ville kalla. Om personen ifråga var kompetent för ämbetet utfärdades en fullmakt.

Slottsarkitekten Nicodemus Tessin uppförde Boo kapell på sin egen mark år 1724 sedan det gamla kapellet från 1635 bränts ned av ryssarna år 1719. Han ansåg det som en självklarhet att själv kalla präst då det var aktuellt år 1728, vilket han meddelar ärkebiskopen i ett myndigt brev.

Dessa omständigheter återopades följande gång år 1752, då tillsättandet av komminister åter blev aktuellt. Efter viss diskussion med domkapitlet tillerkändes ägaren av Boo patronatsrätten i Boo kapell. Denna rätt upphörde formellt först år 1922.

Patronus Sofie Montgomery var alldeles uppenbart personligt engagerad i sitt uppdrag att kalla en duglig präst. Själv var hon religiöst aktiv, och visade detta bl.a. genom att intressera sig för prästfa-

miljen i form av gåvor, uppmuntran och praktisk hjälp. Särskilt i breven från 1860-talet framgår att prästens lön var mycket knapp, och att bostaden i Ramsmora var i stort behov av reparation.

I breven från åren 1863 – 1864 söker ärkebiskopen Henrik Reuterdal att bistå vid val av komminister, och i det sista av tre brev kan han slutligen meddela: ”*Jag ber att få aflägga tacksägelse för sista brefvet. Få dagar efter dess mottagande ingingo kallelsehandlingarna för Boo. Dessa hafva i dag föredragits och godkänts, på grund hvaraf fullmakt för Rathsman är utfärdad beslutat. Den kan dock ej utfärdas förr än beslutet vunnit laga kraft, d.v.s. i början av April. Må den kallade vara patronus och församling till nytta!*”

Brevet är undertecknat: ”*Alltid med sannaste högaktning er tillgifna vän och ödmjuka tjenare H. Reuterdal. Upsala 2 mars - 64.*”

Gustaf Rathsman kastas onekligen in i denna världens bekymmer, vilket speglas i hans långa brev skrivna till sin patronus åren 1865 – 1868. Att bo i Ramsmora var tydligen inte möjligt utan Rathsman bodde tillvidare på Rensättra medan han försökte att rusta upp tjänstebostaden. Den 20 december 1865 tackar han ”...för penningarna, för köttet,

Sofie Dahlquist, född 1818, enda barnet till ägaren av Boo herrgård, Magnus Dahlquist, var tidigt omsvärmad av friare. Vid 17 års ålder gifte hon sig med Carl Herman af Petersens på Erstavik. Efter åtta år blev hon änka, men gifte om sig med Carl Hampus Montgomery.

Porträtt i privat ägo.

för mjölet, för besöket hos Erkebiskopen, ... för erbjudandet af bostad wid Bo under nästa winter... ”

Rathsman fick hanka sig fram tills dess han tagit pastorexamen och de större förbättringarna fick vänta: ”...uppförande af matbod och brygghus samt åtskilliga omändringar i köket är planerade. Byggnads- och sågtimmer härtill har jag redan utsynat i skogen, som innehåller mera sådant än jag förmodade. Plank och bräder får jag låna af Wiberg, till dess jag hinner få sågat.”

Man kan fundera över vad en präst i en lantförsamling måste kunna, eller vara tvungen att sätta sig in i, för att ombesörja de olika arbeten, som inte hörde till den egentliga prästtjänsten. Trots svårigheter skriver Rathsman: ”Man är ju rik, när man har en vän, och jag har två hjälpsamma vänner inom Boo: Fru Montgomery och herr Wiberg, jag är ju då mer än rik.” (Samuel Wiberg var välkänd sockenpamp och mjölnare. Förf. anm.)

Men prästtjänsten måste ju skötas och Rathsman skriver: ”I dag hafva wi haft examenskalas, 52 inskrifna barn i terminen och några och fyratio närvarande wid examen. Nattwardsbarnen äro 19, 10 flickor och 9 gossar.”

I oktober år 1867 flyttade prästfamiljen in i Boo herrgård. Sofie Montgomery befann sig i Paris,

Sofie Montgomery (1818-1900) var älskad och vördad patronus i Boo kapellförsamling i ungefär 51 år.

Porträtt i privat ägo.

och Gustaf Rathsman uttrycker sin och sin hustrus stora tacksamhet: ”Wi äro hjertligt tacksamma för den godhet, Fru Montgomery nu sednast wisat oss genom att bereda oss en sund, treflig och bequem bostad för wintren. Detta är en fördel, hwarpå wi sätta stort wärde, och vår tacksamhet är derfor så mycket större, och den näres för hwarje dag genom jemförelsen af, huru godt och bra wi nu hafwa emot wid Ramsmora.”

Breven får en allvarlig ton. Vintern år 1867 var en svår tid för många. Rathsman skriver: ”Jag tror ej, att det varit bra, om stora byggningen wid

Boo stått obebodd i winter. Nöden blir säkert mycket stor, och mycket löst folk drifwer redan omkring och förföfvar öfwervåld, och wärre blir det wäl längre fram.”

Om arrendatorn Wetterlind står att ”...frosten förstört nästan all hans winter- och wårsådd, så att han får litet eller intet till afsalu... Hans wackra ärter togo äfen så mycken skada af frosten, att han icke af dem får hälften af hwad han eljest hade fått.” Rathsman avslutar brevet med en tacksamhetens suck: ”...det är en verklig hugnad att om söndagsmorgnarna få wakna så nära kyrkan och ej behöfva den långa wägen från Ramsmora i hwad wäder som helst.”

Efter inledande nyårsönskningar skriver Rathsman den 16 januari 1868: ”Trefnaden här wid Boo fortfar, och hafva rummen deruppe på ett utmärkt sätt

Efter rysshärjningarna
år 1719 byggde
Nicodemus Tessin
d.y. Boo kapell 1724.
Kapellet ligger
i lummig grönska
på en höjd ovanför
Baggenstaket.

Foto Karl Gabor, 2005.

bestått profvet emot den svåra kölden...De hafva warit synnerligen warma och goda sedan innanfönstren kommo i. Mitt rum på nedre hallen har warit iskallt, 10 á 12 grader under värsta kylan, så att jag haft det swårt att sitta wid skrifbordet, men det har wäl kommit deraf, att inga innanfönster finnas.”

Allt går sin gilla gång, ”...intet fylleri och ingen oordning... Wetterlind har den stora förtjensten att icke swärja eller missbruka Guds namn och lefver mycket spartanskt och indraget.” Litet besvärligare var det dock med ”Gummorna med wilka jag några gånger fått allvarsamt taga itu, dels för lättja och dels för osnygg-

het.”Till ”gummorna” delade Rathsman ut mjöl i delpartier, ”...då jag ej welat gifva dem allt på en gång, emedan de då skulle misshushållat dermed och ej welat arbeta.”

Ett bekymmer, som Rathsman tar upp, är hur socknens fattiga skulle sysselsättas för att få en arbetsinkomst. Han skriver: ”Utgifterna för fattigvården äro i år betydliga och söka wi ej att bereda folket arbetsförtjenst, så få wi föda dem utan att hafwa någon nytta af deras arbetskraft. Egendomsegarna måste komma till hjälp då fattigvårdsstyrelsen inte kan göra mycket.”

Han avslutar med orden: ”Ja, det skall verkligen blifva en glädjedag, då vi får återse den, som bevisat oss så mycken godhet och wälvilja... Fru Montgomerys aktningfulla och tillgifne komminister Gustaf Rathsmän.”

Gustaf Rathsmän fick år 1870 komminister-tjänsten i Linde Pastorat (Lindesberg) och blev fyra år senare hovpredikant. År 1875 blev Rathsmän vald till kyrkoherde i Svärdsjö, men avled innan han hann tillträda och efterlämnade änkan med sju små barn.

Carl Ljungman, som kom att efterträda Gustaf Rathsmän, skriver i ett kort, men innehållsrikt brev den 1 april 1875 till Sofie Montgomery om en insamling till Rathsmäns änka, som råkat i svåra ekonomiska omständigheter: ”För brefvet med medlen till komminister R:s enka tackar jag, och skall listan med första insändas. Omkring 1200 Kr. äro redan tecknade. Gifmild är vår tid! En välkommen hjälp blir detta för den beklagansvärda fru Rathsmän.”

Hur besvärligt det kunde vara på vintern i samband med en begravning (förmodligen på Boo gamla kyrkogård. Förf. anm.) berättar Ljungman: ”De karlar, som voro bärare vid Montgomeryska begrafningen, få hvardera således 1:50 och då 1 Rd blir öfver, så ger jag den åt kyrkvaktaren, hvilken sagde begrafningsdag fick vandra i snön upp till lifvet, och äfven trampade väg i snön för bärarna.”

Stäkets krog var sedan långt tillbaka i tiden en välkänd plats för sjöfarande och traktens befolkning, men nu var tiden inne att stänga för gott. Ljungman skriver: ”Onsdagskväll var stort avskedskalas på Stäket. Det var sista qvällen, som krogen lefvde. Redan vid 8 tiden var dock allt återstående brännvin utsupet. Det lär ha varit ett sådant väsende och svärjande. Hvert

krögaren skall flytta vet han visst icke sjelf. Lycklig resa! Det har varit både sorgligt och löjligt att höra huru de i stora trupper tågat dit. Från Gustafsvik ensamt gingo på en gång 10 karlar dit. Ja, nu får de lefva i minnenas verld och sjunga som fru Lenngren: Jag minns den ljuva tiden, jag minns den som igår.” Han avslutar sitt brev med konstaterandet: ”Ännu i dag, den 1sta April, kan man åka på Baggensfjärd.” Isen låg tydligen ännu efter en sträng vinter.

Carl Ljungman stannade i Boo till år 1877 och efterträddes av Oskar Stenius, som innehade tjänsten till år 1887 då han blev kyrkoherde i Svalöv.

Klockstapelns 1700-talsklockor rings fortfarande för hand.

Foto Karl Gabor, 2005.

Interiörbild av Boo Kapell. Olika tidsepokers bidrag skapar en stämningsfull helhet: rummets 1700-talsprägel, predikstolsaltaret och skeppet Mary från 1830-talet respektive 1947.

Foto Karl Gabor, 2005.

Ljusstaken från 1600-talets början står vackert mot vapenhusets marmorade vägg.

Foto Karl Gabor, 2005.

I egenskap av patronus kom självfallet rekommendationer från olika personer, som ville ”puffa” för sin kandidat till komministraturen. Sålunda skriver en sådan välgörare, Henrik von Bahr, till en av Sofie Montgomerys söner:

”Uppsala den 22 Sept. 1884
HedersBroder!

Som Du lär vara lycklig att sjelf få utvälja och tillsätta själasörjare inom Boo församling å Wermdön och då, enligt hvad mig berättats, komministerplatsen derstädes är eller snart blifver ledig, ber jag att, till det afseende Du dervid behagar fästa, få hos Dig till beställningens erhållande rekommendera Pastorsadjunkten i Bromma, Sundbyberg, A. Lindstrand, som är ovanligt musikalisk samt medlem af de illustra sällskapen S.H.I och O.D., var såsom god sångare ofta hos Prinsarne Oscar och Carl under deras vistelse vid Akademien och ämnar nu vända sig till sistnämnde Prins, för att få hans höga förord hos Dig. – Hur han predikar känner jag icke, men att han messar utmärkt kan jag vitsorda. – HedersBroder!

Tag saken i öfvervägande och minns att Du kan göra en hyggelig, fast fattig, ung mans framtidslycka. – Hans musikaliska begåfning skulle dessutom bestämt skänka Din Fru stort nöje.”

Rekommendationen av denna glada och musikaliska präst med stora sällskapstalanger resulterade emellertid inte i någon prästtjänst i Boo.

Man kan tycka att det är märkligt att intresset var stort för den i och för sig rätt magra komministerturen, men tydligen lockade närheten till storstaden och ökade måhända möjligheterna till fortsatt avancemang.

I en svarskladd till Pastor A.W. Högrström, vice pastor i Markim och Orkesta, skriver Sofie Montgomery den 18 oktober 1885: *”Löneförmånerna äro omkring 1500 kr om det lyckas att förmånligt arrendera ut prestgården. Dessutom äro flera nybyggnader gjorda under de senaste åren och dessa skola lösas af den tillträdande komministern.”*

Patronus skriver i en annan svarskladd till L. Ringqvist: *”... jag får härmed underrätta att elfva sökande redan anmält sig, men att församlingen vill välja själfva, som jag äfven är belåten med... Församlingen är blott 11 Mant. men deraf så liten och Prester bör hafva egen förmögenhet för att kunna börja.”*

En annan sökande, I. Kiellman – Göransson, vice komminister i Nikolai församling, Stockholm, presenterar sig själv på följande vis: *”Hvad min naturliga begåfning beträffar, torde den kunna sägas vara fullt ordinär, utan att egentligen vara något framstående... Särskilt är jag såsom predikant ingalunda något framstående. Brisande tid till förberedelse har varit ett af hindren för utveckling härutinnan... Ett af naturen långsamt och säfligt gry – blott med insprängda gnistor af liflighet och entusiasm - med farhåga för ensidighet och öfverdrift, har ej ännu medgifvit någon rikare utveckling af detta (inre) lif...”*

Porträtt föreställande Carl Gustaf Ljungman (1845-1886). Ljungman tjänstgjorde som komminister i Boo församling åren 1873-1876.

*Oljemålning på duk tillhörande S:ta Clara kyrka, Stockholms domkyrkoförsamling.
Foto Christina Monti, 1998.*

kan av personliga skäl, och ett ställningstagande var inte längre nödvändigt.

Den som slutligen fick kallelsen till tjänsten var Emil Beckman från Wretstorp och Frotorp, som i välformulerade brev skrivna i början av år 1887 uttrycker sin önskan att få en tjänst på landet nära huvudstaden. Det visar sig emellertid att han också sökt tjänsten i Lennäs, östra Närke, och erhållit den. Som skäl till att han sökt tjänsten i Lennäs

Den vanligtvis
cyklande
kyrkoherde
Sundman har fått
lift. Vi ser honom
här närmast i bild.

Repro ur kyrkoherde
Sundmans album.
Foto i Nacka
lokalhistoriska arkiv.

anger han att han känt besvikelse över den låga lönen i Boo, men det främsta skälet är en önskan att få vara nära sina föräldrar.

Så lämnar Emil Beckman komministraturen i Boo innan han hunnit tillträda den, och patronus fick bekymmer att skaffa en ny präst. I en svarskrivelse till en sökande präst, A. Mörling från Bladåker, skriver Sofie Montgomery: ”Till svar å ärade skrivelsen får jag upplysa att Boo församling är af mig öfverlåtet fritt val till Komminister. I söndags profvade En av de trenne som vore på förslag.” Hon konstaterar att platsen inte längre är ledig.

Den som fick platsen var Karl Rudolf Hasselrot som innehade tjänsten åren 1889 - 1892.

Valet efter Hasselrot blev det sista enligt det

gamla patronats-systemet. Som tidigare omnämnts överlät Sofie Montgomery valet åt församlingen för att därefter besluta i enlighet med församlingens önskan. Och man kan då fråga sig om valet var patronellt eller konsistoriellt, d.v.s. enligt dåvarande regler för församlingsval?

Denna fråga aktualiserades år 1892 då valet föll på Johan Sundman från Bollnäs. En av de

medsökande, P.G. Melling, klagar i ett brev till patronus:

”Haf godheten ej utföra kallelsen till Sundman förr än Häradshöfding Fahlcrantz hemkommer och får tala med hennes Nåd.

Jag trodde, att endast Beckman, Norbäck och jag skulle profva, samt att då Hennes Nåd lowat valet åt församlingen, detta väl då skulle bli ett lagligt val efter kyrkolags bestämmelser och ej efter persontalet såsom i söndags... Det var mig högst oväntat, att en prest skulle kallas två månader efter förslaget fyllande i maj, och ännu mer oväntadt, att valet skulle ske efter persontal och ej efter röstlängd, såsom lag och allmän sed är. Om jag anat sådant, som nu skett, så hade mitt namn ej kommit med i denna valhistoria, som torde bli mycket ryktbar tyvärr.”

Antingen utnämning av patronus ensam eller genom vanligt kyrkoval med strängt iakttagande av röstreglerna är denne prästs ståndpunkt. Onekligen verkar det som om här använts en mer "hemmagjord" modell: församlingsmedlemmarna får var och en ge sin röst för den präst man vill välja. Patronus, som formellt har sista ordet, beslutar i enlighet med församlingens önskan. Därmed gällde fortfarande patronatsrätten även om den utövades på ett kanske unikt sätt.

Den klagande prästen avslutar sitt brev sålunda: *"Ske Guds vilja! Jag har ej sökt platsen, jag uppmanades dertill och anade ej sådana valåtgärder."*

Med så mycket större glädje skriver Johan Sundman den 18 augusti 1892 från Bollnäs till Sofie Montgomery, och uttrycker sitt tack med förhoppningen: *"Måtte jag nu med Herrens hjälp kunna någorlunda motsvara det förtroende hvarmed församling och patronus hedra mig."*

Denna förhoppning infriades verkligen på ett enastående sätt. Sundman tjänstgjorde först som komminister och från 1923 som kyrkoherde i Boo församling. Denna befattning innehade han fram till år 1941 då han vid 76 års ålder gick i pension.

I det Sundmanska hemmet i Ramsmora väntades tillökning. Fru Emma Sundman tackar för kängorna till storasyster Ruth och skriver att *"...i slutet av mars vänta vi vår andra lilla."*

I församlingen pågick olika typer av verksamhet. Emma Sundman skriver: *"Vi ha nu på nyåret haft en liten missionsfest med försäljning här på skolhuset, och den inbragte omkring 130 kr. I dag ha vi haft några missionsvänner samlade till syförening för första gången under detta år. Fjärdedag jul hade vi fest i skolan för mina 38 söndagsskolbarn. Då hade vi en stor vacker gran med äpplen och små namnamknippen åt barnen, som dessutom undfägnades med kaffe och dopp. De syntes så glada och tacksamma."*

Ett sista brev, skrivet 1896, från prästen Samuel Alf Linder i Wexiö stift är en ansökan för den händelse komministraturen skulle bli ledig. Linder skriver att han *"...uppmanats af Fru Öfverstelöjnantskan Ribbing å Riddersberg, i hvilkens hus jag haft äran vistas under stor del af det år då jag var vice pastor i Rogberga."* "Öfverstelöjtnantskan" var patronus dotter (och min farmor. Förf. anm.), som uppmantrade Linder att söka. Tjänsten blev emellertid inte ledig och nya tider stundade snart.

År 1900 avled patronus Sofie Montgomery i en ålder av 82 år. Under den långa tid hon utövade sin patronatsrätt gjorde hon det med ett stort personligt engagemang, och med församlingens bästa för ögonen.

De sista utnämningarna följde hon kyrkfolkets val av komminister. Patronatsrättens avskaffande år 1922 var ett uttryck för insikten att val av präster var en hela församlingens angelägenhet och ansvar.

För fördjupade kunskaper om Boo kapell och dess präster rekommenderas:
Boo sockens historia av E. Alfred Jansson, Stockholm 1946

KUNGSHAMNSVRAKET – LOKALHISTORIA PÅ DJUPET

Jonas Kistner och Per Lejoneke

I Skurusundets norra mynning gjordes ett sensationellt fynd en vårvinterdag år 2000. Några marinarkeologer, däribland författarna, påträffade det näst äldsta medeltida fartyget, som hittats i Stockholmstrakten. Det sensationella med fyndet är bl.a. att lasten, som består av tegel, fortfarande finns kvar. Fartyget kom förmodligen från Duvnäs, och hade just passerat Skurusundet, när det förliste. Tegellasten var säkert ämnad för någon betydelsefull byggnad i Gamla Stan, som då utgjorde den centrala delen i Stockholm

Under vintersäsongerna 1999/2000 pågick ett envetet dykande med att kartlägga havsbotten i Kungshamnsviken, vilket resulterade i att ett flertal skeppsvrak påträffades. Dykningarna genomfördes av fyra personer, som genomgått marinärkeologisk utbildning vid universitetet och Södertörns högskola. Deltagare i gruppen var förutom författarna till denna artikel Linda Linnskö och Jens Porne.

Projektets syfte var att systematiskt inventera Kungshamns land- och vattenområden efter fornlämningar. Vår utgångspunkt och kvalificerade gissning var, att eftersom Kungshamn visat sig vara en väl dokumenterad hamnplats redan under medeltiden, borde det finnas goda chanser att göra intressanta arkeologiska fynd här. Statens maritima museer hade givit oss sitt stöd såväl med lån av utrustning som med bakgrundsmaterial.

Endast moderna fynd hittades, vrak från 1800- och 1900-talen, men när orken nästan började tryta, gjorde vi slutligen en sensationell upptäckt. En vårvinterdag år 2000 fann vi format tegel, som låg i prydliga högar i ett litet vrak mellan udden vid Kungshamn och Sveriges holme. Tursamt just denna dag var att Anders Eriksson, tillfälligt anställd som arkeolog vid Stockholms läns museum råkade vara med. Nämnas bör också, att denna dag och vid ett flertal andra tillfällen hade vi god hjälp av många sportdykare. Utan dem hade vraket aldrig påträffats.

Anders Eriksson kunde konstatera, att den tegeltyp som hittats, kunde härröra från medeltiden. Skeppsvraket såg gammalt ut. Projektet fick en välbehövlig kraftinjektion, och inventeringen övergick till att bli en dokumentering av fyndet.

Det visade sig efterhand att vraket är från slutet av 1300-talet.

Fartyget har varit ungefär tolv meter långt och tre meter brett. Idag ser man endast ett antal spant, som sticker upp ca en meter utefter ena sidan av vraket. Några bordläggningsplankor ligger nedfallna på botten. Av skrovformen återstår alltså mycket lite. Det som fångar en besökares blick är framförallt tegellasten.

Vraket vilar till största delen på grus- och stenbotten. En svag sydgående ström har medfört, att slam lagt sig i ett tre decimeter tjockt lager i sydost. Annars är vrakdelarna väl frilagda.

Arbetet med dokumentationen av vraket underlättades av närheten till land och det förhållandevis ringa vattendjupet på fjorton meter. Däremot är sikten i vattnet mycket sällan längre än tre meter, ens på vintern. Trots att vrakplatsen inte är större än fem gånger arton meter, kan man följaktligen aldrig få någon helhetsbild av platsen. Kartskissen över platsen är därför resultatet av ett omfattande pusselarbete.

I sydväst ligger en mängd spillror och delar av skeppet. Därefter syns tegellasten först prydligt travad, och efterhand som man förflyttar sig åt nordost, är den alltmer i oordning. Av skeppsdelarna bör man främst lägga märke till, att fartyget var byggt med genomgående tvärbalkar, d. v. s. balkarna stack ut genom bordläggningen i skrovsidorna.

Tre sådana balkar har hittats. Detta byggnads sätt var typiskt under medeltiden. Varför man byggde så vet man inte säkert, men en hypotes som framförts av bland annat marinärkeologen Johan Rönby, är att man på detta sätt ville ge glest spantade skepp större styrka och förmåga att bära tunga laster.

Inloppet till Skurusundet var ett historiskt betydelsefullt nav i Stockholms vattenvägar. Mitt i bilden ser vi segelleden där Kungshamnsvraket förliste i slutet på 1300-talet.

Foto Per Lejoneke, 2005.

Ett intressant föremål är resterna av bråspelet i vrakets sydöstra del. Inom skeppsarkeologin har det gjorts typologi över bråspel, och härigenom har det blivit möjligt att härleda vissa former till vissa tidsepoker. Studier av bråspel på skeppsvrak ger därför ibland indikationer om vraks ålder. Den enkla form som detta bråspel har antyder, att skeppet kan vara från medeltiden. I normala fall är bråspel placerade i fören på fartygen, där ankringsutrustningen i regel finns.

Det är frestande, att dra slutsatsen, att det är vrakets för som ligger i sydost med resterna av bråspelet. Dock kan det ändå vara så att bråspelet var placerat i aktern på detta fartyg. Ett skeppsfynd som gjorts utanför från Kalmar, den s.k. Kalmarbåten I, var byggd med bråspelet i aktern. Flera skeppsdetaljer på vårt fynd har många likheter med just Kalmarbåten, och den har därför blivit ett viktigt jämförelseobjekt.

Kalmarbåten I grävdes fram och dokumentera-

des på 1930-talet av arkeologen Harald Åkerlund. Båten bedömdes ha varit ett handelsskepp från 1200-talet. Skeppet var elva meter långt samt fyra och en halv meter brett. I likhet med Kungshamnsbåten var Kalmarbåten klinkbyggd och hade ett bråspel, som till sin utformning liknar

Kungshamnsbåtens. Frågan om vad som är för och akter på Kungshamnsbåten kan nog inte klargöras på annat sätt än genom grävning vid vraket. Kanske kan man då hitta resterna av ett roder eller en stäv. Det är troligt, att det går att gräva fram en välbevarad del av skrovet under tegellasten.

En god föreställning om skeppstyp, funktion och ungefärlig datering får man genom att betrakta bråspelets massiva utformning, där det vilar på sin ursprungliga plats i båten, omgivet av de båda spelbetingarna.

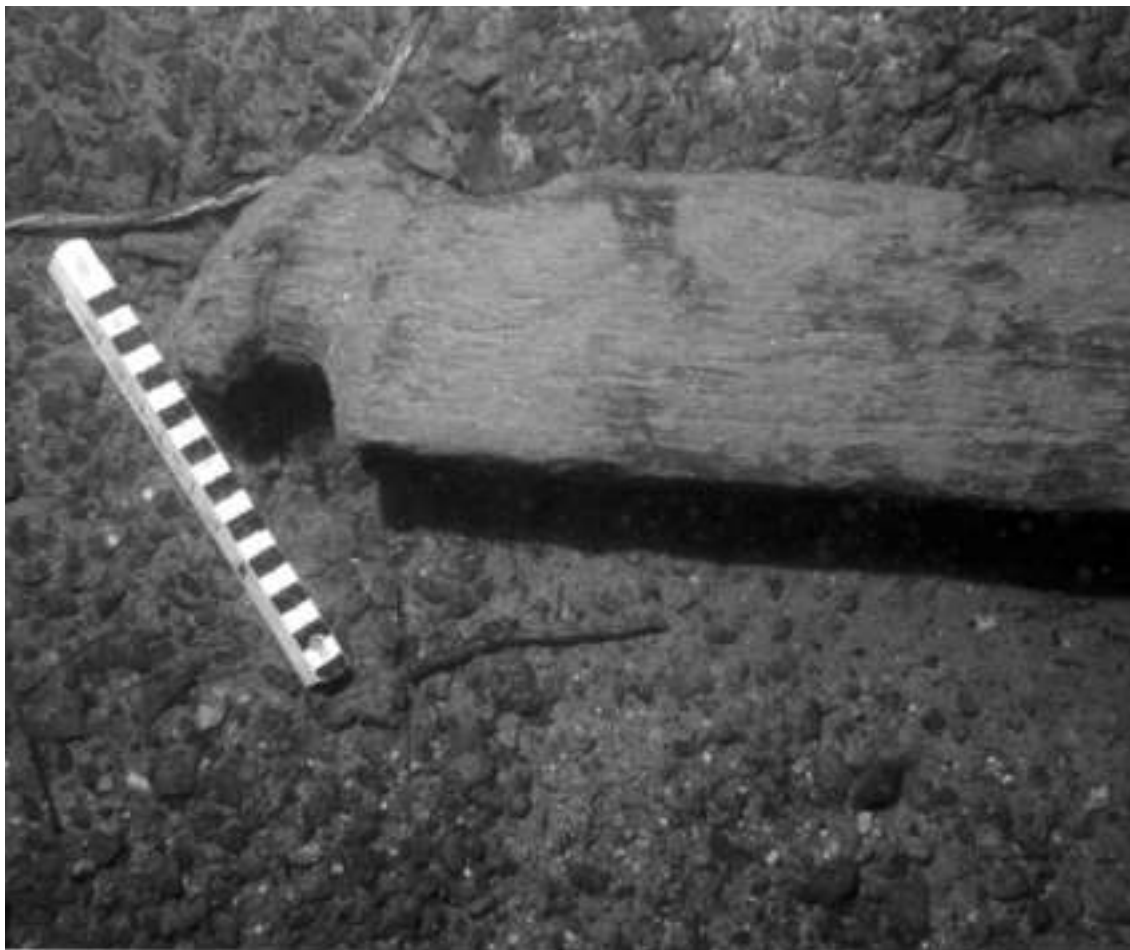
*Foto Jim Hansson,
2004.*

Tegellasten som nu ligger i vraket utgör en imponerande volym i förhållande till den späda skeppskonstruktion som nu återstår. I vraket finns vanliga rektangulära tegelstenar, profilerat tegel, olika typer av fasat och format tegel samt fjälltegel (det sistnämnda är en typ av taktegel).

Profilerat tegel och flera andra formade tegel av liknande slag finns som byggnadsmaterial i Storkyrkan och Riddarholmskyrkan. Det profilerade teglet användes som mittposter i fönster i kyrkor och slott.

Tegel var under medeltiden i Stockholm att

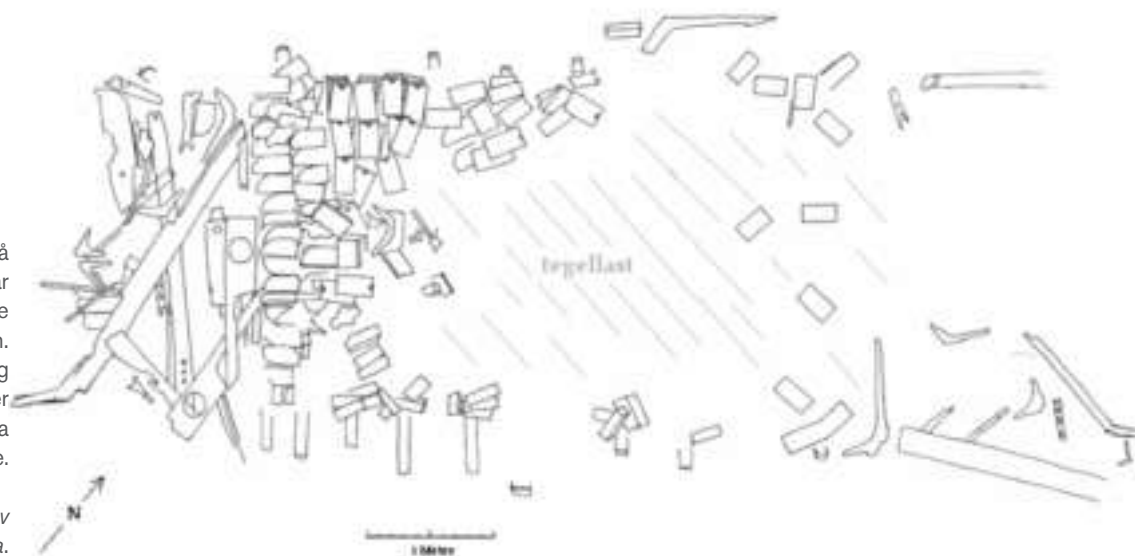

Den karaktäristiska tvärbalken visar på släktskap med den s.k. koggen, som var den nordtyska Hansans handels skepp. Tumstocken mäter ca 22 cm.

Foto Jonas Kistner, 2004.

Alla föremål på denna kartskiss är inritade såsom de ligger på fyndplatsen. Ingen grävning har utförts under någon del av detta dokumentationsarbete.

Kartskiss av författarna.

betrakta som ett exklusivt byggnadsmaterial. Det var bara viktigare byggnader såsom kyrkor, slott och herresäten som uppfördes i tegel. Från 1200-talet och framåt vet man, att det fanns tegelbruk i och omkring Stockholm. Stadens tegelbruk låg vid Horn på Åsön (i närheten av nuvarande Hornstull). Gråmunkeklostret fick år 1290 tegelugnar på Norrmalm.

Principen för lokalisering av de tidiga tegelbru-

ken tycks ha varit att man anlade dem i anslutning till de byggprojekt man skulle genomföra. Sedan blev tegelbruken kvar och levererade därefter tegel till närområdet.

Det finns en möjlighet att Kungshamnssbåten var på väg in mot Stockholm med tegel från Duvnäs tegelbruk. Från slutet av 1460-talet finns det tidigaste skriftliga belägget för att Duvnäs levererade tegel till Stockholm. Detta berättar Nils

Den s.k.
"Vädersolstavlan",
troligen utförd av Urban
Målare 1535, ger en
god bild av 1530-talets
Stockholm. Alla de
viktiga tegelbyggnader,
som finns på bilden,
erinrar något om vilken
betydelse uppförandet
av byggnader i tegel
haft för stadens
utveckling.

*Oljemålning.
Stockholms Storkyrka.*

Ahnlund om i "Stockholms historia före Gustav Vasa" (Norstedt 1953):

"Åren 1467-1469 hade staden, som ju ålåg att hålla muren vid makt med portar och torn, stora utgifter för nya befästningsarbeten. Södertörn förstärktes. Ute på Helgeandsholmen uppmurades enligt rådets beslut det 'yttre' Norretorn. Bommar spändes över strömmen. Bevarade räkenskaper för dessa kostsamma företag ge en bild av arbetskraft och byggnadsmaterial m.m. Tegel

levererades i stora partier från Horn, där ju staden hade sitt eget tegelhus, från en av Gråbrödraklostrets tegelugn på Lederne, senare Kungsholmen, och ända från Duvnäs vid Lännerstasundet."

Även om det inte går att fastställa att Kungshamnsholmen kom seglandes med tegel från Duvnäs bruk, så är det ändå en rimlig arbetshypotes. Tegel var inte någon vara som fraktades långa vägar till sjöss. Det bör snarare ha varit fråga om närtransport

Tegeltyper från Kungshamnsläst

Fig. 1

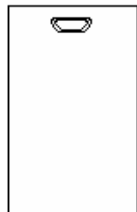

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

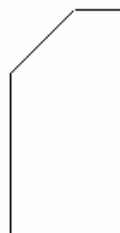

Fig. 5

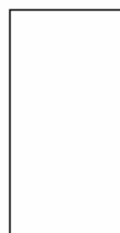

Fig. 6

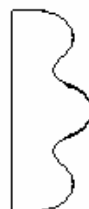

Fig. 7

Tegeltyper
från Kungshamnslästens
last.

*Ritning av
författarna.*

Profilrat formtegel
användes som
byggmaterial i kyrkor,
slott och herresäten.
Observera de intakta
tegelstaplarna!
Tumstocken mäter ca
22 cm.

*Foto Jonas Kistner,
2004.*

Bilden visar en del av den gotiska Riddarholmskyrkan i Stockholm. Den typ av profiltegel, som finns här, ingår också i fyndbåtens last, och ger en uppfattning om, att den var betydelsefull, samtidigt som den kanske också berättar om båtresans mål.

Foto Per Lejoneke, 2004.

ter. Fartygets konstruktion tyder mer på att avsikten varit att tillhandahålla kustnära transporter.

Duvnäs bruks verksamhet, olika skeppsdelar på vraket samt teglets former och sammansättning ger indikationer för åldersbestämning av vrakfyndet till 1200 - 1500-talen. Dateringsfrågan, som alltid är en av arkeologens huvudämnen, fick dock till slut ett mer precist svar.

Dendroprovtagning genomfördes med stöd av Bert Westenberg och Göran Ekberg vid Statens maritima museer samt Johan Rönby vid Södertörns högskola. Resultatet av analysen gav att skeppsvirkets ålder bestämdes till 1360 - 1370-tal. Utifrån detta kan man sluta sig till, att skeppet bör ha förlit inte senare än ca år 1400, då den beräknade livslängden för fartyg av det här slaget bedöms ha varit begränsad.

Med dendroprovtagning menas att man sågar ett snitt ur det aktuella trävirket och sedan jämför

årsringarnas mönster med kända referensmaterial. Analysen har i detta fall utförts av Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi i Lund.

Vid Kungshamn vilar alltså ett särdeles gammalt skeppsvrak på botten. Fyndet är ovanligt dels på grund av dess ålder, dels att det är ett skepp som har förlit under sin seglats. Flertalet samtida och äldre fartygsfynd i Skandinavien är fynd av utrangerade skepp, som använts som fyllnadsmaterial i samband med byggnadsarbeten, som utgjort spärreläggningar i vattendrag eller har ingått i gravar.

Kungshamnsbåten erbjuder möjligheter att eventuellt finna svar på frågor om tegellastens ursprung, vilka andra typer av last ett sådant fartyg fraktade samt ytterligare kunskaper om medeltida skeppsbyggnad. Det finns en inbjudan till fortsatta undersökningar.

NACKABOKENS FÖRFATTARE

Ulrika Hallin

Bosatt i Saltsjö-Boo och verksam som frilansjournalist och redaktör. Skriver om så vitt skilda ämnesområden som kultur (framförallt teater), miljöfrågor och internationell sjöfart. Har medverkat som författare i Nackaboken 2003. Avslutar nu ett arbete med en bok rörande fripassagerare för Sjöhistoriska museet i Stockholm.

Jonas Kistner

Född 1967 och bor i Djursholm. Civilekonom och fil.kand. i marinarkeologi. Tidigare utredare inom offentlig sektor samt instruktör i sportdykning. Arbetar idag som konsult inom organisations- och marknadsstrategifrågor.

Per Lejoneke

Född 1966 och bor på Värmdö. Ekonom och fil.mag. i marinarkeologi. Genomfört arkeologisk forskning på Svalbard och är verksam inom Marinarkeologiska sällskapet. Tidigare handledare/projektledare vid Statens maritima museer.

Driver idag företaget Maritima Perspektiv, som i huvudsak hjälper kommuner och företag med att utveckla ekoturism i den maritima kulturmiljön.

Henrik Ribbing

Teol. och fil.kand. samt komminister emeritus. Född på Boo herrgård och ägare av fastigheten i 50 år. Barnbarnsbarn till sista patronus, Sofie Montgomery, i Boo kapellförsamling.

Birgitta Roeck Hansen

Bosatt i Nacka sedan 1966. Docent i kulturgeografi med inriktning på historisk geografi. Har varit verksam som lärare och forskare vid Stockholms universitet. Medverkat i Sveriges Nationalatlas samt i projektet ”Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria”. Författare till ett flertal skrifter, särskilt inom de egna forskningsprojekten som rört bebyggelseutveckling och det äldre kulturlandskapet på Åland, i svenska Finland samt i övre Norrland.

Martin Rundkvist

Arkeolog. Fil.dr vid Stockholms universitet 2003, specialiserad på yngre järnåldern i Skandinavien. Redaktör för tidskrifterna "Fornvännen" och "Folkvett". Har medverkat som författare i Nackaboken 2003. Född 1972 och uppvuxen på Baggensudden. Idag bosatt i Fisksätra. Se för övrigt www.algonet.se/~arador

Torsten Westlund

Bosatt i Skuru. Tidigare minister i utrikesdepartementet. Tjänstgjort i Paris, Bagdad, London och Genève. Har även arbetat som förhandlare inom

FN-sfären i frågor om handel, bistånd och teknologiöverföring. Utkom 2004 med "En fransk ambassadör bland hattar och mössor" (Trellis Förlag).

Carl-Oscar Östling

Född 1920 och bosatt i Boo sedan 1926. Pensionerad posttjänsteman. Varit ledamot av kultur nämnderna i Boo resp. Nacka 1968 – 1979. Ingick i Nackabokens redaktionskommitté 1971 – 1991. Har medverkat som författare i Nackaboken 1971, 1978, 1984/1985, 1986, 1987, 1990 samt 2000. Aktiv i Boo hembygdsförening.

ARTIKLAR I TIDIGARE ÅRGÅNGAR

1963

Ahlman, Gamla kartor över Nacka. – Krusenstjerna, Bland mossor och lavar i Nacka. – Ragnarsson, Nacka biologiska förening. – Nordström, Gravfältet vid Järla. – Munthe, Järla gård och dess ägare. – Ericsson, Den vackra kullen från Järla. – Linnerhjelm, En resa i Nacka år 1797. – Gestblom, Trafikleder och trafikproblem. – Hallbeck, Nacka i siffror. – Viktigare händelser i Nacka 1962. – Ny nackalitteratur.

1964

Fröman, Botaniska strövtåg i Nacka förr och nu. – Jansson, Till Nyckelvikens äldre historia. – Ahlberg, Vågar och krogar i gammal tid. – Andersson, Nykterhetsrörelsen i Nacka. – Munthe, de Lavals ångturbin: En världsbekant nackaindustri. – Jansson, Skolplanering för det framtida Nacka. – Lindberg, Minoisk morgon. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1963.

1965

Solbreck, Fåglar i Nacka. – Jansson, Kattunstryckeriet vid Stora Sickla. – Henschen, Familjen de Broen och kattunstryck från Sickla. – Collmar, Eric Philip Pladecius och hans nackaanteckningar. – af Petersens, Liv och arbete vid Erstavik när seklet var ungt. – Andersson, Arbetarrörelsen i Nacka. – Sandahl, Pendelvandringar till och från Nacka. – Ericsson, Nacka Stads bildarkiv. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1964.

1966

Calissendorff, Ortnamn i Nacka. – Ahnlund, Silverskatten från Finnboda och andra skatter. – Hagberg, Vikingagravar vid Stora Sickla. – Jansson, Ur Sicklaöns historia. – Munthe, Atlas Copco: Ett industriellt epos. – Ericsson, Magister Hierta på Lugnet. – Andersson, Nacka kommunalförening: Glimtar från det kommunala livet vid seklets början. – Jenwald, Nacka stads kampanj i uppfostringsfrågor. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1965.

1967

Ambrosiani, Fornborgen på Henriksdalsberget. – Jansson, Industrierna vid Danviken i gammal tid. – Sjöberg, Vattnen kring Nacka: En studie kring Nacka och innerskärgården som motiv i konsten fram till 1800-talets mitt. – Munthe, Carl Gustaf von Brinkman: Diplomaten och diktaren från Nacka gård. – Ahlberg, Skola och skolgång i Erstaviks kapellförsamling. – Beltzikoff, Glimtar från bildningslivet i Nacka före 1950. – Persson, Nacka bygger I. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1966.

1968

Jonsson, Till Stora Nyckelvikens byggnadshistoria. – Nisbeth, Möbler och tapeter på Stora Nyckelvikens ägare. – Munthe, Jenny Lind och Nyckelvikens flora. – Nyhammar, En vårpromenad i Nyckelviksterrängen. – Sjöberg, Vattnen kring Nacka: Fortsatta studier kring Nacka och skärgården som motiv i konsten fram till omkring 1900. – Snellman, Planerna för Nacka centrum. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1967.

1969

Hedenstierna, Genom årmiljoner till nutid: Några drag i nackaområdets geologiska historia. – Nordström, Nackas forntida gravar. – Ahlberg, Äldre kyrkogårdar i Nackaområdet. – Martinsson/Huebner, Storkällans kyrkogård och kapellkrematorium. – Andersson, Varför Nacka blev stad. – Åkerfeldt, Ett festligt årsskifte: Nacka blir stad. – Otterstål, Två decenniers Nacka-statistik. – af Petersens, Ett 250-årigt krigsminne. – Sjöberg, Vattnen kring Nacka: Fortsatta studier kring skärgården i konsten från 1890-talet och framåt. – Axén, Minnen från gamla Älta. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1968.

1970

Munthe, Arvet efter Eric Ericsson: Skaparen av Nacka kultur nämnds arkiv och Nacka hembygdsmuseum. – Schnell, Kyrkor och kapell i Nacka. – Col-

Imar, Prästerna i Nacka och Erstaviks kapellförsamlingar. – Ahlberg, Nackaområdets kvarnar i gammal tid. – Sjöberg, Saltsjövarn. – Julin, Kvarnen Tre Kronor. – Jansson, Den gamla skolan i Danviken. – Andersson, I hård bedrövlig tid. – Härén, Musiken i Nacka. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1969.

1971

Hallbeck, Hur tre kommuner blev en. – Karta över Nacka kommun. – Östling, Boo: Rundvandring och orientering. – Jenwald, Nacka: En historisk översikt. – Strandman, Saltsjöbaden: Den yngsta av delkommunerna. – Munthe, Skurubron och dess föregångare: En förbindelselänk mellan Södermanland och Uppland. – Sjögren, Djurlivet i våra vatten. – Nyhammar, En vandring i det äldsta Nacka: Nacka ström och Söderbysjö. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Litteraturanmälningar. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Boo, Nacka och Saltsjöbaden under år 1970.

1972

Rydh, Forminnet i Boo och Saltsjöbaden. – Nisbeth, Björknäs glasbruk. – af Petersens, Till Nackahistorien under Tredje Gustavs tid. – Ahlberg, Bo och bohag i vår bygd på 1700-talet. – Sundin, Befolkningsutvecklingen i Nackaområdet under de senaste hundra åren. – Bökman, Saltsjöbanan: En 80-årig trafikled. – Bäcklund, Ett förortssamhälle växer fram. – Jansson, Sveriges holme: Hur den blev naturminne. – Siik, Miljövarsfrågor i Nackaområdet. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1971. – Litteraturanmälan.

1973

Coulianos, Insjöarna i nackaområdet: Naturresurser förr och nu. – Linde, Den urgamla segelleden genom Stäket. – Strandman, Neglinge by. – Nyhammar, Lilla Nyckelvikén. – Ouchterlony, Finska jungfrun: En sjöfararsägen (ur Kalendern Norden 1852). – Sundström, Ångslupstrafiken till Nackanäs och Järlasjön. – Alexandersson, Skärgårdsbåten som samfärdsmedel på 1800-talet: Genom Skurusundet till Baggensfjärden. – Atmer, Gårdagens sommarnöje och framtiden: Om sommarbebyggelse utmed stora farleden. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1972.

1974

Calissendorff, Ortnamn i Boo och Saltsjöbaden. – Sundström, Finnboda Varf 1874–1974. – Österberg, Episoder ur Boos äldsta skolhistoria. – Vinge, Ett utvecklingskede i Nackas skolororganisation. – Resare, Byggnadshistorisk dörrknackning. – Sinnerstad, Stockholms observatorium. – Ahlberg, Kulturhistoriskt allehanda. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1973.

1975

Coulianos/Lundberg, Natur i Nacka. – Guste/Guste/Guste, Danvikshemmanet Duvnäs. – von Feilitzen, Familjen Casparsson och Villa Snäckan. – Ralf-Baroni, Liv i skärgårdsstaden. – Alexandersson, Småbåtvarven. – Andersson, Buss på tjugotalet. – Améen/Lundin/Otterstål, Fritid på sjön. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1974.

1976

Ahlberg, Fornä tiders fattigvård i våra bygder. – Sylvin, Där idyll och fattigdom möttes i sekelskiftets Nacka. – Hallbeck, Martin Andersson: Skomakarpojken som blev kommunalborgmästare. – Sundin, Tollare gård genom tiderna. – Winberg, Tollare pappersbruk. – Ahlman, Gatunamn i Nacka: Allmängiltiga och personliga synpunkter. – Lidman/Persson, Nacka bygger II. – Andersson, Bussarna erövrar skärgården: Ur Björknäsbus-sarnas historia 1929–1969. – Lindström, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1975.

1977

Hellman, Snöromsmossen. – Zetterquist, När man byggde kyrka i Boo. – Atmer, Stora Sickla säteri: En gård i storstadens skugga. – Gavel, Manbyggnaden på Stora Sickla. – Sylvin, Sickla park: En ond saga. – Blohm, Original och andra i Saltsjöbaden. – Munthe, Barnens dag i Nacka. – Blomkvist, Barnträdgårdar och daghem i gamla Nacka. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik. – Ahlberg, Vad finns att läsa från ditt grannskap i Nackabokens femton årgångar? – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1976.

1978

Waern Bugge, I Duvnäs på 10-talet. – Ekbohm, Nacka socken och Tören. – Atmer, Velamsunds säteri under 300 år: Adelsgods, spekulationsobjekt, sommarort. – Östling, Frikyrkorna i Nacka. – Alexandersson, J V Svensons motorfabrik. – de Vylder, Aktiva pensionärer. – Nyhammar, Vandring genom Orrmossen längs "wattenledningen för klädesfabriqerna". – Marténg, Hellasgården. – Wallman, Orienteringsklubben Ravinen. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik.

1979

Lidman, Skulptur i Nacka. – Ekbohm, De medeltida jordvärderingsenheterna attung, markland, bol och hund. – Granström, Gäddviken: Då seklet var ungt. – Sylvin, Kring Sicklaberg och Svindersviken. – Blohm, Hur Saltsjöbaden blev kurort. – Ahlberg, Nackahus i Ekängen. – Karlsson, Bordtennis i Boo: En krönika. – Eriksson/Johansson, Fritidsgårdarna i Nacka. – Resare, Velamsund i framtiden: Synpunkter på kulturminnesvård och miljövård på Velamsund. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik.

1980

Coulianos, Den röda skogssnigeln, eldlusen och några andra smådjur i Nacka. – Gestblom, Fisksätra bostadsområde: Ett samhälle blir till. – Blohm, Världsmästerskap i skridsko 1894 på Neglingemaren. – Öst, Saltsjöbadens kyrka: Byggnadshistoria, utsmyckning. – Sundin, Folket i Boo 1881–1885. – Beltzikoff, Den fortsatta historien om biblioteket. – Edberg, Från fattighjälp till socialhjälp. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik.

1981

Nyberg, Lokalpressen i Nacka: Tidningskavalkad från 1896 till 1981. – Broström, Stenåldersboplatz vid Strålsjön. – Klackenbergs, Bebyggelsen inom Nacka kommuns område vid 1500-talets mitt. – Drakenberg, Ångsbruket samt markanvändning och vegetation på Velamsund. – Swartling, Minnen från Hästholmen–Kvarnholmen. – Norenstedt, Bostadsbebyggelsen på Kvarnholmen. – Rosell/Lundsten, Frankenburg vid Skurusundet. – Röttorp, Från skolorna i Nacka under tidigt 1900-tal. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik. – Bilder ur arkivet.

1982

Lindgren, I rampljuset: Nacka Orkesterförening 50 år. – Coulianos/Nyhammar, Vårvandringar i Velamsund. – Swartling, Idrottsrörelsen och Viking Harbom. – Blohm, Sjötäppan. – Henriksson, Krönikespelen i Boo. – Eriksson, 19 år med pensionärer och föreningar. – Dahlström, Kommunal miljöplanering. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Bild ur arkivet.

1983

Flink, Ny forminnesinventering i Nacka. – Björner, Ormingeområdets tillkomsthistoria. – Svedberg, Att bo i Orminge: Hem eller bostad? – Svanström, Ett familjeföretag i Saltsjöbaden. – Blohm, Gamla Samskolan i Ringparken och skolhusets skiftande öden. – Nyhammar, Höstvandring i södra Erstavik. – Lindgren, I kulissen. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Bilder ur arkivet.

1984/85

Jansson, Nacka kommuns bildande och omfattning. – Coulianos, Naturförhållanden. – Sundin, Några tidsbilder från fem sekel i Nackabygden. – Strandman, Kulturmiljöer i dagens Nacka. – Milles, Samhällsutvecklingen under 1900-talet. – Jansson, Nutida samhällsservice. – Schnell, Industrier. – Nyhammar, Rekreation och fritid. – Östling, Kyrkor.

1986

Östling, Bygden och folket: Tankar kring en trehundraårig karta över Boo. – Lindberg, Bilburen bergsbotanik. – Ahlman, Älta i förvandling. – Eriksson, Mitt liv med politiken. – Rosberg/Nyman, Sickla sluss: Räddad i tolfte

timmen. – Grennberg, Scoutliv i Saltsjöbaden: En av Sveriges äldsta scoutkårer fyller 75 år.

1987

Appelbom/Gunnarsson, Bildkavalkad. – Nyhammar, Nacka kommun 100 år. – Andersson, Några framtidsstankar: Ur Nacka 1887–1937. – Langby, Något om Nacka i framtiden. – Swenninger, Nacka församling 100 år. – Jenwald, Viktigare händelser och årtal i Nackas historia. – Baehrendtz, Hundra år på Kärrtorp. – Fahlman, Nackapolisen genom tiderna. – Östling, Båtsmän och båtmanstorp i Nacka. – Lindberg, Cykla på Sickla: Botaniska irrfärder. – Rooth, Exkursion till en insjö: Lundsjön-Dammsjön.

1988

Helzenius, Ett porträtt av spelmannen Allan Manneberg. – Hammarlund-Larsson, Nacka kommun: Kulturhistoriska miljöer. – Klosterborg, Erstaviks arkiv. – Westman, Om det inte fanns eldsjälur som Anna Sjögren skulle allting slockna. – Sundin, Kristna Egnahemsföreningen i Kummelnäs och Gustavsvik. – Sjöman, Från mitt fönster. – Fahlman, Mitt liv med politiken. – Tännsjö, Facklig kamp vid Atlas Diesel 1905–1922.

1989

Westman, Saltsjöbaden 100 år: Tänk om dom lagt Saltis på Tyresöl – Phil Atmer, Att göra hela världen till en trädgård: 1800-talets och det tidiga 1900-talets villaträdgårdar. – Nyberg, För 50 år sedan: Nacka i krigets skugga. – Widén, De branta klippornas folk: Framväxten av "utkants-samhället" Lilla Björknäs. – Bjernert, Med eleven i centrum: Om rektor Arthur Klum och det högre skolväsendets framväxt i Nacka. – Fogelberg, Björknäs glasbruk: Nackas första främlingskoloni. – Otterstål, Mitt liv i politiken. – Winberg, Saltsjöbadens Teaterklubb.

1990

Redelius, Setterwallska villan. – Setterwall, Jacob Gustaf Setterwall: Skeppsredare i Stockholm och jordägare i Nacka. – Östling/Didrichsen, Samhälle med nytt ansikte: En bildrapodi från Björknäs. – Bergström/Eriksson, Nacka Sportklubb. – Lundström/Rönquist-Germanis, Saltsjö-Duvnäs: Ett villasamhälle med anor. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1991

Nyberg, Eneqvistkoncernen: En sannsaga. – Edberg, Från Nacka kommunalklubb till Moderata samlingspartiet i Nacka. – Gillberg, Jarlaberg: En gammal historia. – Kristoffersson, Nacka Husmodersförening Hem och Samhälle: Ett stycke kvinnohistoria. – Alexandersson, Sommarnöjen och bryggor kring Skurusundet 1860–1925. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1992

Olsson, När Nacka fick sin kyrka. – Siik, Erstavik: Räddat naturområde. – Alexandersson, Sommarnöjen kring Skurusundet 1860–1925: Från Lilla Björknäs till Duvnäs. – Otterstål, Villasamhället i Hästhagen. – Bosco, Erstagården. – Schmidt, Bebyggelsens framväxt på Älgö. – Hubendick, Åter till barndomens marker. – Jenwald, Folkskolan 150 år. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1993

Jenwald, Förord. – Sillén, Farväl till industrialismen. – Lindström, Kvarnholmen under 100 år. – Rosberg, En raskpassares berättelse. – Bäcklund, Fortidens Kungshamn. – Herrmann, Sandakällan. – Lisinski, Restaurationen av byggnaderna på Stora Nyckelviken 1989–93. – Stritzke, Parken vid Stora Nyckelviken. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1994

Siik, Från elverk till seglarcentrum. – Mörner, Nacka i geologiska perspektiv. – Jonshult, Liten katalog över lusthus i Nacka. – Eriksson/Kjellberg, Nacka pensionärsförening 50 år. – Alexandersson, Året runt på Skurusundet 1812 – 1915. – Tollet, Skuruparken och Solsunda. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1995

Muhola, Förord. – Thyselius, Fritidsgården 199:an 5 år. – Jenwald, Nacka-barnens jultidning – Nackajul. – Johansson, Ektorps daghem – Nackas äldsta. – Setterquist, 11 unga ser Nacka. – Janson, Skuru Idrottsklubb satsar på ungdomen. – Enckell, Tänk om man föddes med skridskor på fötterna! – Eriksson, Nacka-statistik.

1996

Olsson, Konventiklarna på Stora Sickla. – Hallström, Min tid som kondis på Björknäs. – Jenwald, Nacka musikskola – en återblick. – Göransson/Lisinski, Restaurationen av huvudbyggnaden på Stora Nyckelviken. – Janson, Lokalpressen i Nacka. – Silvander, Två mackar i Nacka – en dag på bensinstationen. – Eriksson, Nacka-statistik

1997/98

Bergström/Wikström, Förord. – Westman, Om Ernest Thiel och konsten i Saltsjöbaden. – Lundström/Rönquist-Germanis, Saltsjö-Duvnäs – konstnärskoloni med många traditioner. – Olsson, Konsten i Nacka Strand. – Lindroos/Steinberg, Konstnärernas Kollektivverkstad. – Renqvist, Vi driver fortfarande mot nordost. – Stensman, Lars Kleen. – Törnblom, Mikael Pauli. – Ångquist Klyvare, Om mig själv. – Lidman, Konsten i Nackas skolor. – Tham, Bilder i barndomens rike. Eriksson, Nacka-statistik.

1999

Langby, Förord. – Brundin, Framtidens Sickla. – Vestlund, Folkrorelserna inför 2000-talet. – Lidman, Vattentornen i Nacka - vår tids landmärken. Olsson, Från kyrktorn till minareter - trossamfunden i Nacka inför 2000-talet. - Texter från gymnasieungdomar samt barnillustrationer, Jag tror att Nacka blir... - Gerdau, Individualismens sekel. - Wall, Kultur - ett sätt att vara! Eriksson, Årets Nacka-statistik.

2000

Söderqvist, Dags för K-märkning! - 1960-talet och miljonprogrammet i Nacka. - von Huth/Wiberg, Naturskolan i Velamsund. - Grünberger, Grünewaldvillan, Villa Lugnet, Stenkullen och Saltsjöklack - kärt barn med många namn. - Östling, En charmig ö i Nackas skärgård. - Jungstedt, Minnen från Nyckelviken. - Hollberg, Storängen - samhällsplanering under sekelskiftet. - Eriksson, Årets Nacka-statistik.

2001

Wikman, Velamsunds säteri. - Zethraeus, Glimtar ur Kummelnäs historia. - Palmqvist, Svindersvik. - Baugus, Kring Söderbysjön i Nacka friluftsområde. - Jenwald, Musikpedagogen, körledaren och kompositören Carl-Bertil Agnestic. - Sandström, Neglingevarvet. - Sjögren, Årets Nacka - statistik.

2002

Sandell, Från land till stad - om Stora Sicklas utveckling under modern tid. - Franzén, Olle Tandberg. - Jenwald/Wikström, Dieselverkstaden - från industrikultur till modernt kulturcentrum. - Landell, Båvrarna kring Kranglan. - Carlsson/Ytterberg, Gropkeramik i Erstavik - undersökning av en 5 000-årig stenåldersboplats. - Sjögren, Årets nackastatistik.

2003

Jenwald, Visborgs minne. – Rundkvist, Baggensstaket under vikingatiden. – Nyman, Nackas grod- och kräldjur fotograferade i fält. – Hallin, Sushi, pasta och salsa – omvärldens avtryck i Nacka. – Appलगren, Vinterkrigsbarn i Saltsjö-Duvnäs 1939-1940. Heyman/Zachrisson, Nacka Hembygdsgille – en glädjespridare i kommunen. – Sjögren, Årets nackastatistik.

2004

Jenwald/Wikström, Förord. – Frestadius, Åke von Matérn (red.), Ett kapitel ur "Ottos minnen". – Dixelius, Fjärdingsmannen Enock Albert Johansson. – Landell, Tegelön, tallar och trädgård. – Herder, Händelser i Vår gårds 100-åriga historia. – Clerbring Hellström, Lilla Nyckelviken – byggnadsvård av ett 1700-tals kulturhus. – Olsson, Kyrkogårdsvandringar i Nacka. – Carlsson, Tuppstugan – ödelagt kulturarv.

SAKREGISTER

Arcus AB 12
"Arkitekta Skulpturum" se "Ryssjan" 22, 28

Baggensstäket 74
Blom & Larsson 14
Boo församling 79
Boo herrgård 72f
Boo kapell 72, 74, 76
Boo kapellförsamling 73, 76ff
Braxenparken 22, 24
Båthöjden 24
Bååtska palatset 50

Carl Broströms Fabriker AB 44

Danviks hospital 35f
Danvikspenningen 35

de Laval's Ångturbin AB 40, 42, 44ff
Drevinge 21f, 31

Duvnäs 35, 37f, 50, 58, 69
Duvnäs gård 58, 60ff, 68
Duvnäs nedre gård 58, 61, 67, 69
Duvnäs tegelbruk 86f, 90
Duvnäs övre gård 58, 61, 69

Ekudden 34, 40, 47

Erstavik 22, 31, 72

Fidra 31
Fiskarhöjden 24
Fisksätra 20ff, 27, 29ff
Fisksätra båtvarv 31
Fisksätra gård 24, 29
Fisksätra holme 25, 30
Fisksätra hållplats 27f
Fisksätrevägen 27
flottbron 8f, 11, 14
Fågelhöjden 24

Grocks värdshus 52

Hagalund 42
Hammarbyverken AB 15
Harrgatan 22, 24, 28
hattarna 50ff, 56

Jernvägsaktiebolaget Stockholm - Saltsjön 39, 42

Järla 34ff, 46ff
Järla Garveri 40, 43
Järla gård 34f, 37ff, 42f, 47
Järla Sjö 34f, 46, 48
Järla Ångtvätt AB 44
Järlaby 42
Järlasjön 34, 36f, 42, 47

Järlaö 34

Kafé Koloni 64f, 68
Kajsa och Olle Nymans Kulturstiftelse 61f
Kalmarbåten I 83f
Karggatan 24
Kungshamn 34, 82, 90
Kungshamnsviken 82
Kungshamnsvraket (Kungshamnsbåten) 83f, 86ff, 90

Landströmska bostället 27, 29
Laxgatan 24
Lilla Nyckelviken 38, 43, 52
Lindströms handelsträdgård 25, 30
Lännbo "Schweizervillan" 27, 29, 31
Lännersta 21f
Lännerstasundet 21, 31, 87

Mensättra 20
Montelius villa 9
mössorna 50f

Nacka Strand 60
Neglinge 22
Nya Asfalt AB 15

Ostindiska kompaniet 38, 50, 53

patronus 72f, 77ff

Ramsmora 72f, 79
Rensättra 20, 72

Riddarholmskyrkan 85, 89
Runebo 42
"Ryssjan" se "Arkitekta Skulpturum" 22, 28

Saltsjöbanan 9, 40f
"Schweizervillan", se Lännbo 27, 29, 31
Sickla gård 37, 50
Skogsö 22
Skuru brygga 13
Skurubron 8, 12ff
Skuruparken 13, 17
Skurusundet 8f, 11f, 16, 34, 83
Solbaas 37f
Solbadd 37
Stora Björknäs gård 13
Stora Nyckelviken 38, 43, 50ff
Stora Sickla gård 46
Storkyrkan 85
Sveriges holme 82
Svindersvik 38, 50
Sälgen AB 44

Tjänstemännens Egna Hems Förening 41
Tjänstemännens egnahemsförening 41

Versaille 50f, 53
Wideqvists Läder- och Remfabriks AB 40, 43
Villa Caprifol 24, 26, 28ff
Winborg & Co AB 44
Wiséns villa 29
Värmdö skeppslag 11

PERSONREGISTER

Andersson, Lars Johan 9

Bagge, Jacob 31

Beckman, Emil 77f

Berg, Edit 44

Bernow, Kerstin 62, 65f, 68, 70

Björkman, Axel 12f

de Breteuil, Louis Auguste le Tonnelier 50ff

Budde, Lasse 35

Cassel 10

Dahlquist, Magnus 72

Dalén, Gustaf 47

Dubbe, Jacob 58

Ekeblad, Claes 51

Enblom, Fredrik 11

von Fersen, Hans Axel 56

Finlay, Robert 50, 58

Greiff, Olof 46

Grill, Claes 50

Gustav Vasa 35, 58, 87

Gustav V 13

Haglund, Carl J.A. 30

Hasselrot, Karl Rudolf 78

Hastfer, Jacob Johan 36

Hebbe, Henrik 39

Hedberg, E.G. 39

Helén, Johan Ulrik 39f

Hägg, Jacob 58

Ingelius, Anders 38

Gustav, kronprins 51, 56

Gustav V 13

Kyle, Hans 22

Küsel, Robert 58

Lefebure, Jean Henri 38, 50

Lindström, trädgårdsmästare 25

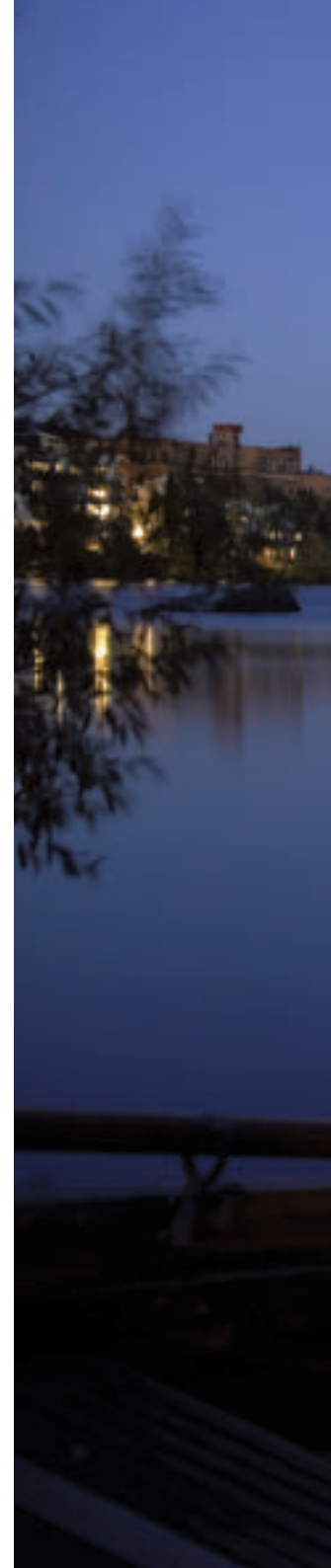
Ljungman, Carl Gustaf 75, 77

Louis XV 50

Löwenhielm, Carl Axel 39

rets utgåva av Nackaboken innehåller en artikel, som berättar om Fisksätras historia före höghusens tid. I en annan artikel presenteras ett av Nackas nya bostads- och industriområde Järla sjö och dess historia. Lokalhistoria på djupet skildras genom Kungshamnsvraket, ett medeltida skepp funnet i Skurusundets mynning. Vidare ingår artiklar om Olle Nymans ateljé och om patronessan Sofie Montgomerys engagemang i Boo kapellförsamling åren 1863 – 1896. I bidraget om internationell sjuttonhundratalsdiplomati på Stora Nyckelviken tecknas ett porträtt av den franske ambassadören Louis Auguste Tonnelier de Breteuil. Artikeln om Skurubron publiceras med anledning av att bron i år firar 90-årsjubileum.

Monier, Antonius 36
Montgomery, Carl Hampus 72
Montgomery, Sofie 72f, 76ff
Mårtensson, Olof 36

Nyman, Edith 58
Nyman, Hilding 58
Nyman, Kajsa 58, 61ff, 65ff
Nyman, Olle 58, 60, 62ff

Odelberg, Wilhelm 10
Oldenburg, Carl 39
Olofsson, Clement 36

Pallarp, Åke 61f, 66, 68
Palmgren, Karl K:son 36
af Petersens, Carl Herman 72
Petersen, Herman 50, 53, 55f

Rathsman, Gustaf 72ff
Ribbing å Riddersberg, Ebba 79

Sandström, Jonas 68
Skunck, Carl 36
Skunck, Nicolaus 36
Staël von Holstein, Otto Wilhelm 39, 42
Standaerhielm, Fredrik 38
Sten Sture d.y. 58
Sten Sture d.ä. 35
Stenius, Oskar 75
Sundman, Emma 79
Sundman, Johan 78f
Svensson, Siri 26, 31

Tawast, Johan Henrik 39
Tessin, Nicodemus 72, 74

Wallenberg, Gustaf Oscar 39
Wiberg, Samuel 73
Wideman, Johan 38
Wideqvist, Johan 40

Östmark, Kerstin 21